

Το περιβάλλον της χρήσης

Εικόνα σου είμαι, κοινωνία, και σου μοιάζω.

Γαλάτεια Καζαντζάκη

Αρκετοί είναι οι άνθρωποι εκείνοι που έρχονται σε επαφή με την ηρωίνη κάποια στιγμή στη ζωή τους. Κάποιοι συνεχίζουν τη χρήση, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό απομακρύνεται από την ουσία μετά από τις πρώτες επαφές τους. Εάν συνεχιστεί η χρήση, περνά από διαφορετικά στάδια. Μερικοί αναπτύσσουν εξάρτηση πολύ σύντομα, ενώ αρκετοί είναι εκείνοι που παραμένουν σ' ένα περιστασιακό στάδιο χρήσης για αρκετό χρονικό διάστημα, μέχρι να εγκαταλείψουν, τελικά, την ουσία (Zinberg, Harding & Winkeller, 1977).

Οι λόγοι που επηρεάζουν ευνοϊκά τη χρήση είναι πολλοί, άλλοι σημαντικοί και άλλοι δευτερεύοντες. Σε τούτη την ενότητα θα μας απασχολήσουν οι μορφές χρήσης της ηρωίνης και ποιες από αυτές μπορούν να θεωρηθούν ότι είναι εξάρτηση. Επίσης, θα γίνει εκτενής αναφορά στους κοινωνικούς, πολιτισμικούς, προσωπικούς και οικογενειακούς παράγοντες που υποθάλπουν τη χρήση. Ποιοι είναι, δηλαδή, οι παράμετροι εκείνοι που σχετίζονται με την εξάρτηση, το ανάλογο ειδικό βάρος του καθενός, και πως λειτουργούν για τη σύνθεση του φαινομένου.

Μορφές χρήσης

Η πρωταρχική μορφή χρήσης, στην πλειονότητα των ανθρώπων που δοκιμάζουν την ηρωίνη, είναι εκείνη της *περιέργειας*. Η τάση αυτή της έντονης επιθυμίας να δει, να μάθει κάποιος κάτι, διακατέχει τον άνθρωπο σε διάφορες διαβαθμίσεις, κυρίως το νέο, που τον ωθεί να 'εξερευνησει' μέσω της προσωπικής εμπειρίας κάτι το άγνωστο, το 'μυστηριώδες' και, στις ημέρες μας, πολυσυζητημένο.

Για την ικανοποίηση της περιέργειας συμβάλλει και το ανάλογο περιβάλλον στο οποίο είναι ανεκτή η παρουσία της ουσίας, σε συνδυασμό με τη χαλάρωση των δισταγμών που μπορεί να διακατέχουν το άτομο εκείνη τη χρονική στιγμή. Για τους περισσότερους, η πρώτη τους επαφή με την ηρωίνη θα είναι και η τελευταία, αφού ικανοποίησαν την επιθυμία να μάθουν και είδαν ότι δεν τους προσέφερε κάτι σημαντικό. Ένας νεαρός μαθητής Λυκείου, της μέσης αστικής τάξης, με καλές επιδόσεις στο σχολείο και στην κοινωνική του ζωή, μου περιέγραψε αυτή την εμπειρία με τα ακόλουθα λόγια: 'Πήγαμε με τη κοπέλα μου στο πάρτι ενός κοινού μας φίλου και εκεί ήπιαμε αρκετά, μέχρι που μεθύσαμε. Προς το τέλος, κάποια παιδιά έβγαλαν ηρωίνη και την τραβούσαν από τη μύτη. Μου είπαν αν ήθελα να δοκιμάσω και εγώ - έτσι, κι έγινε. Αισθάνθηκα λίγο παράξενα. Πέρα απ' αυτό τίποτα σπουδαίο'.

Για το νέο αυτό εκεί άρχισε αλλά κι εκεί τέλειωσε η εμπειρία του με την ουσία. Από αρκετά άτομα, όμως, η χρήση συνεχίζεται σποραδικά υπό μορφή 'διασκέδασης', κυρίως κάποιο Σαββατοκύριακο ή σε κάποιες συγκεντρώσεις φίλων. Αυτή η μορφή χρήσης μπορεί να χαρακτηριστεί

ως κατάσταση *περιεργασίας* ή *‘αναψυχής’*. Αρκετές φορές η χρήση παραμένει περιορισμένη εκεί για αρκετό χρόνο, χωρίς να προκαλεί ιδιαίτερα προβλήματα ή να παρεμποδίζει άλλες σημαντικές δραστηριότητες στη ζωή του νέου. Η μορφή αυτή μπορεί να παρομοιαστεί με το κάπνισμα ενός τσιγάρου από έναν *‘ερασιτέχνη’* καπνιστή στην παρέα φίλων ή κατά τη διάρκεια διασκέδασης, χωρίς να αναπτύσσει έντονα τη συνήθεια του καπνίσματος. Η πλειοψηφία των προσώπων που επιδίδονται μ’ αυτό τον τρόπο στη χρήση ηρωίνης, όπως δηλώνουν, απολαμβάνουν συνήθως τη μια ή την άλλη από τις δράσεις της. Δεν είναι εξαρτημένοι, ούτε μπορεί να θεωρηθεί πως η συμπεριφορά αυτή είναι σύμπτωμα σημαντικών προβλημάτων. Η θέση που κατέχει η ηρωίνη στη ζωή τους βρίσκεται σε υποδεέστερη μοίρα, μακριά από όποιες άλλες καίριες ανάγκες τους (εργασιακές, οικογενειακές ή προσωπικές) οι οποίες έχουν προτεραιότητα στην εκπλήρωσή τους. Δείχνουν δεξιότητες για κοινωνική ζωή και έχουν, επίσης, την ικανότητα να θέτουν αυστηρά κριτήρια τόσο για τη συχνότητα, όσο και για τον τόπο, το χρόνο και τις περιστάσεις που επιδίδονται στη χρήση ηρωίνης (Krivanek, 1988a).

Για κάποιους, όμως, δεν περιορίζεται εκεί, αλλά κλιμακώνεται σε εντονότερες μορφές. Τότε το άτομο έχει εμπλακεί στην *εντατική* μορφή χρήσης - δεν αρκείται πλέον στις σποραδικές επαφές, και η χρήση πραγματοποιείται με κάθε ευκαιρία που του παρουσιάζεται. Σ’ αυτό το στάδιο, ακόμα, το άτομο δεν την αναζητά επί τούτου και δεν την έχει τοποθετήσει στις άμεσες προτεραιότητές του. Υπάρχουν πολλοί καπνιστές, λόγω χάρη, που καπνίζουν ελάχιστα τσιγάρα την ημέρα ή καθόλου και δεν τους απασχολεί, ιδιαίτερα, αν έχουν το πακέτο στην τσέπη τους. Κατά την περίοδο αυτή πολλοί χρήστες ηρωίνης αντιλαμβάνονται πως δεν είναι αυτή η ζωή που θα ήθελαν. Οι απόμακροι κίνδυνοι γίνονται πλησιέστεροι από κάποιο δυσάρεστο επεισόδιο που συνέβη -σχετικά με την ουσία- στους ίδιους ή σε πρόσωπα του περιβάλλοντός τους (π.χ. εμπλοκή με τις Αρχές, θάνατος ενός φίλου, απομάκρυνση του συντρόφου), και τους κάνει ν’ αποσυρθούν από τη συνήθειά τους.

Εάν κάτι τέτοιο δεν συμβεί, η *εξαναγκαστική* μορφή χρήσης θα γίνει, για αρκετούς από αυτούς, γεγονός. Σ’ αυτό το στάδιο η χρήση κυριαρχεί έναντι των άλλων δραστηριοτήτων. Το πρόσωπο αδυνατεί να σκεφτεί συστηματικά κάτι διαφορετικό από την ουσία, και δυσχεραίνεται να προγραμματίσει τη ζωή του ώστε να ικανοποιήσει άλλες ανάγκες του. Η ικανοποίηση της ανάγκης για την ουσία παίρνει, πλέον, πρωταρχική θέση στη ζωή του, κι αν δεν εκπληρωθεί, έστω και σε μικρότερο βαθμό, δεν μπορεί να δραστηριοποιηθεί στους άλλους τομείς της ζωής του. Όλες οι άλλες υποχρεώσεις ή τρόποι αναψυχής φαίνονται στα μάτια του βαρετές σε σχέση με τη χρήση ηρωίνης, γι’ αυτό και της δίνει άμεση προτεραιότητα. Σ’ αυτή τη μορφή χρήσης, ένας αντίστοιχος καπνιστής, *‘φανατικός’* κατά την κοινή ορολογία, θα φροντίσει να εξασφαλίσει τα τσιγάρα του για τις επόμενες ώρες, προτού ασχοληθεί με κάτι άλλο. Αν, για κάποιο λόγο, τύχει και ξεμείνει και δεν υπάρχει κοντά το πακέτο κάποιου γνωστού, θα παρατήρει οτιδήποτε άλλο κάνει μέχρι να βρει ν’ αγοράσει. Δεν είναι καθόλου σπάνιες οι περιπτώσεις όπου καπνιστές έχουν μπει σε μεγάλη ταλαιπωρία προκειμένου να εξασφαλίσουν τα τσιγάρα τους.

Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της εξαναγκαστικής μορφής είναι ότι το άτομο αντιλαμβάνεται να βιώνει την ποιότητα στη ζωή του μόνο μέσα από τα επίπεδα της χρήσης ηρωίνης. Και μόνο όταν αυτά τον καλύψουν, θα μπορέσει να δραστηριοποιηθεί και με κάτι άλλο. Χρειάζεται να ικανοποιήσει πρώτα απ’ όλα την ανάγκη του για την ουσία, έστω και σ’ ένα ελάχιστο βαθμό, και στη συνέχεια θα προβεί σε οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα που αποβλέπει σε διαφορετικά ενδιαφέροντα. Τότε, και μόνο τότε, θα πάρουν σειρά να ικανοποιηθούν οι άλλες ανάγκες του.

Εξαρτημένος μπορεί να χαρακτηριστεί εκείνος που έχει εμπλακεί στην *εντατική* ή στην *εξαναγκαστική* μορφή χρήσης (Krivanek, 1988a). Ποια είναι τα ποσοστά που φτάνουν στην εξάρτηση και πόσοι είναι αυτοί που απομακρύνονται απ’ την ουσία ή παραμένουν στην περιστασιακή χρήση είναι δύσκολο να προσδιοριστούν, λόγω των δυσχερειών συλλογής επαρκών στατιστικών στοιχείων. Εκτιμήσεις έχουν υπολογίσει πως από το σύνολο εκείνων που έρχονται σε επαφή με την ηρωίνη - έστω και μία φορά- κάποια στιγμή στη ζωή τους, ο ένας στους πενήντα θα εμπλακεί σε βαριά μορφή

χρήσης (Dole, 1978). Σε παρόμοια συμπεράσματα έχει καταλήξει και η έκθεση της επιτροπής Roques (2001) προς τη γαλλική κυβέρνηση, μετά από εκτεταμένη ανασκόπηση της βιβλιογραφίας. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Η συντριπτική πλειοψηφία των περιστασιακών χρηστών δεν επαναλαμβάνει την πρώτη εμπειρία, το 90% των χρηστών παρανόμων ναρκωτικών ουσιών δεν αποκτά εξάρτηση από αυτές» (σ. 121). Στη μεγάλη τους πλειοψηφία εγκαταλείπουν την ουσία από τα πρώτα στάδια, ή παραμένουν περιστασιακοί χρήστες για αρκετό χρονικό διάστημα. *Χρήση μιας ουσίας δεν σημαίνει ότι οπωσδήποτε είναι και κατάχρηση, ούτε ότι καταλήγει στην εξάρτηση.* Ο Roques (2001) περιγράφει τις μορφές χρήσης, αλληγορικά, με τα ακόλουθα λόγια:

«Μια εικόνα που θα μπορούσε να περιγράψει την κατάσταση είναι αυτή των κωπηλατών που πλησιάζουν κάποιον πελώριο καταρράκτη. Η πλειονότητα γυρίζει πίσω. Κάποιοι δοκιμάζουν να πλεύσουν σε ήρεμα νερά, νιώθοντας την ευχαρίστηση του 'λελογισμένου' κινδύνου. Αυτοί είναι οι χρήστες [αναψυχής]. Μια πολύ μικρή ομάδα βιώνει την περιπέτεια προσεγγίζοντας την επικίνδυνη δίνη, πιστεύοντας ότι έχει δυνατότητα διαφυγής, αν χρειαστεί. Αυτοί είναι οι άνθρωποι των άκρων [εντατική μορφή χρήσης]. Τέλος μερικοί μόνο δεν καταφέρνουν να αντισταθούν στον υπέρμετρο κίνδυνο [εξαναγκαστική μορφή χρήσης]. Τέτοιου είδους έλξη αυτοκαταστροφής ή τάση δοκιμασίας 'δια πυρός και σιδήρου' παρατηρείται σε πολλές άλλες επικίνδυνες συμπεριφορές» (σ. 124).

Οι περιστασιακοί χρήστες, συνήθως, βρίσκονται μακριά από τους ειδικούς, γιατί δεν εκδηλώνουν ιδιαίτερα προβλήματα, και γι' αυτό δεν έχει σκιαγραφηθεί με επάρκεια το προφίλ τους. Όμως, από σποραδικά περιστατικά που για άλλους λόγους επισκέπτονται τα γραφεία των ειδικών, φαίνεται πως οι άνθρωποι αυτοί δεν αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα με την ηρωίνη, και δεν διαφέρουν σημαντικά από τον υπόλοιπο πληθυσμό (Krivanek, 1988a). Σε γενικές γραμμές, δεν θα ήταν καθόλου παράτολμο να παραλληλισθούν με όλους εκείνους που καταναλώνουν αλκοολούχα ποτά. Πολλοί πίνουν σπάνια και άλλοι συχνά, για μακρόχρονα διαστήματα. Όμως, απ' όλους αυτούς, μόνο ένα μικρό ποσοστό μπορεί να ειπωθεί πως έχει αναπτύξει εξάρτηση με την ουσία ή ότι είναι αλκοολικοί.

Οι παράγοντες της χρήσης

Η προοπτική να αναπτύξει κάποιος εξάρτηση από μια ουσία επηρεάζεται, άμεσα, από δύο συντελεστές: Την έκθεσή του στις ουσίες και την επιδεκτικότητά του σε αυτές (Bejerot & Bejerot, 1978). Η έκθεση αναφέρεται όχι μόνο στο κατά πόσον είναι εύκολο για κάποιον να έρθει σε επαφή με τις ουσίες, αλλά στις στάσεις και τις αντιλήψεις που κυριαρχούν στον κοινωνικό του περίγυρο - κυρίως εκείνων των συναναστροφών με τις οποίες υπάρχει στενή φιλική, εργασιακή ή συναισθηματική επαφή. Η έκθεση ενός προσώπου στις ουσίες είναι μια μεταβλητή κατάσταση, που αλλάζει ανάλογα με τις αλλαγές που υφίστανται οι κοινωνικές ομάδες συναναστροφής σε πρόσωπα, στάσεις και αντιλήψεις, καθώς, και με τις αλλαγές που υφίσταται η κοινωνία γενικότερα.

Η *επιδεκτικότητα* αναφέρεται στην καλή ή κακή ψυχολογική κατάσταση του προσώπου, στην ανθεκτικότητα που έχει αναπτύξει στον ψυχικό πόνο, καθώς, επίσης, και στις εμπειρίες του γύρω από το χώρο των ψυχοδραστικών ουσιών, νόμιμων και παράνομων. Ως εκ τούτου είναι κι αυτή μια κατάσταση που συνεχώς μεταβάλλεται μέσα στο χρόνο και, όπως είναι αναμενόμενο, περνά μεγάλες διακυμάνσεις κατά την περίοδο της εφηβείας και τα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσης - τότε που ένας άνθρωπος είναι περισσότερο ευάλωτος στα συναισθηματικού τύπου σκαμπανεβάσματα.

Είναι αυτονόητο, λοιπόν, ότι οι πιθανότητες για ν' αναπτυχθεί η συστηματική χρήση ποικίλουν από άτομο σε άτομο. Μεγάλες πιθανότητες μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει το άτομο με την αυξημένη επιδεκτικότητα που ζει σε περιβάλλον όπου η έκθεση είναι έντονη. Από τους παράγοντες που ευνοούν τη χρήση (κοινωνικούς, προσωπικούς και οικογενειακούς), άλλοι εμπεριέχουν

εντονότερο το στοιχείο της έκθεσης και άλλοι της επιδεκτικότητας. Το πρόσωπο υψηλού κινδύνου καθορίζεται από την αλληλεπίδραση αυτών των δύο.

Κοινωνικοί και πολιτισμικοί παράγοντες

Το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει κανείς, με τις παραδόσεις του, τις συνήθειες, την ιστορία και τους θεσμούς του, έχει άμεσες επιρροές στη συμπεριφορά του ανθρώπου. Ειδικότερα, επηρεάζουν οι διάφορες κοινωνικές υποομάδες μέσα στις οποίες κινείται και αναπτύσσεται ο άνθρωπος, όπως η κοινωνική τάξη, το σχολείο, ο εργασιακός χώρος, οι θρησκευτικές δραστηριότητες, οι τρόποι αναψυχής, κ.ά. Οι επιμέρους κουλτούρες είναι κι αυτές υποομάδες της κοινωνίας, των οποίων οι ιδεολογικές αντιλήψεις και οι συνήθειες παρεκκλίνουν σημαντικά από τις νόρμες του συνόλου.

Το κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον είναι εκείνο που θα καθορίσει και την έκθεση του ανθρώπου στις ουσίες. Δηλαδή, τη διαθεσιμότητά τους και το βαθμό που αυτές θα είναι προσιτές στα διάφορα μέλη του. Το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα προφανές όταν μια ουσία χρησιμοποιείται μακρόχρονα και παραδοσιακά σ' έναν τόπο, και οι κοινωνικοί κανόνες προκαθορίζουν τη χρήση της. Αυτό θα καθορίσει με ποιους τρόπους και σε ποια μέλη του η ουσία θα είναι περισσότερο ή λιγότερο προσιτή. Η κατανάλωση της ρακής, για παράδειγμα, που από αιώνες είναι ευρύτατα διαδεδομένη στην Κρήτη, διέπεται από παραδοσιακούς κανόνες. Μια πρόποση με ρακή θα έχει τη βαρύτητά της ανάλογα, πρώτο, με την κατάσταση, το χώρο και το χρόνο, και, δεύτερο, με την ηλικία, το φύλο και το κύρος εκείνου που την κάνει και εκείνου που την αποδέχεται.

Οι μικροκοινωνίες μέσα στις οποίες κινείται ένας νέος (το σχολείο, η συνοικία, οι αθλοπαιδιές, οι στρατώνες, κ.ά.) έχουν κι αυτές τις υποομάδες τους με τους δικούς τους κανόνες και συνήθειες. Εάν σε μια υποομάδα θα υπάρξει κλίση προς τη χρήση ουσιών ή όχι, ποιες ουσίες θα κυκλοφορήσουν και σε ποιους θα είναι περισσότερο προσιτές, εξαρτώνται από διάφορους παράγοντες. Σημαντικότεροι από αυτούς είναι η ιδεολογική τοποθέτηση της υποομάδας, η κοινωνική τάξη των μελών της, οι γνωριμίες τους και η θέση που κατέχει ο καθένας στην άτυπη ιεραρχία της. Μια υποομάδα φοιτητών, λόγου χάρη, που έχει κλίση στη rock κουλτούρα, πέρα από την ανάλογη μουσική και το ντύσιμο, πολύ πιθανόν τα μέλη της να επιδίδονται και στο κάπνισμα της κάνναβης, μαζί με τις άλλες δραστηριότητες. Ένα άλλο παράδειγμα που είχε αναφέρει ένας χρήστης ηρωίνης - δήθεν αναρχικός κατά τη δική του αντίληψη- δείχνει το βαθμό που επηρεάζεται η χρήση από την επιμέρους κουλτούρα. Το συγκεκριμένο πρόσωπο πουλούσε 'προστασία' στους χρήστες και στα βαποράκια του λόφου Στρέφη, κοντά στα Εξάρχεια, 'φορολογώντας' τηνπραμάτεια τους και επιτρέποντάς τους να εμπορεύονται μόνο ηρωίνη. Εκείνοι που δεν συμμορφώνονταν στους κανόνες τούς ξυλοφόρτωνε και τους έδωχνε. Αντίθετα, εκείνοι που συμμερίζονταν την ιδεολογία και τις δραστηριότητές του, όχι μόνο δεν πλήρωναν 'φόρο', αλλά, τύχαιναν και της γενικότερης εύνοιάς του - μπορούσαν να πωλούν και ν' αγοράζουν όποια ουσία ήθελαν.

Πέρα από το περιβάλλον, το είδος των ουσιών που θα καταναλωθούν επηρεάζεται και από την οικονομική κατάσταση των χρηστών. Σε έρευνες του Prince και των συνεργατών του (1972) βρέθηκε πως οι Τζαμαϊκανοί, που η χρήση της κάνναβης είναι παραδοσιακά ενσωματωμένη στην κουλτούρα τους, δηλώνανε πως θα προτιμούσαν αντί αυτής να έπιναν αλκοολούχα ποτά, εάν τα οικονομικά τους ήταν ανθηρότερα και τους παρείχαν τη δυνατότητα. Οικονομικοί είναι, επίσης, οι κυριότεροι λόγοι που η κοκαΐνη είναι η ουσία προτίμησης προσώπων της οικονομικά εύρωστης κοινωνικής τάξης. Ανάμεσα στους κύκλους τους η χρήση ηρωίνης θεωρείται κάτι το ευτελές και παρακατιανό, όπως και εκείνοι που την χρησιμοποιούν.

Για να υπάρξει συστηματική κατανάλωση, μαζί με την προσιτότητα της ουσίας, σημαντικό ρόλο παίζει και η θετική στάση του προσώπου απέναντι στη συμπεριφορά. Η προδιάθεση για μια

ουσία, θετική ή αρνητική, συνήθως ταυτίζεται με τη στάση της κοινωνικής ομάδας που έχει μεγάλη επιρροή στη ζωή του. Για παράδειγμα, ενώ το όπιο βρίσκεται σε αφθονία μεταξύ των οπιο-παραγωγών φυλών στα βουνά της Ταϊλάνδης, η χρήση του ποικίλει από περιοχή σε περιοχή, ανάλογα με τη στάση της κάθε φυλής (Krivanek, 1988a). Επομένως, δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαίο που η χρήση ηρωίνης στην κοινωνία μας ποικίλει από τη μια υποομάδα στην άλλη. Η απαγορευτική πολιτική είναι ενιαία σε όλη τη χώρα και, συνεπώς, δεν μπορεί ν' αποδοθεί σ' αυτήν το φαινόμενο. Κατά κύριο λόγο, οφείλεται στην αυστηρή ή στη χαλαρή στάση που διακατέχει τη συλλογική συνείδηση της υποομάδας. Στην υπόθεση της πρόληψης, μία από τις καίριες κινήσεις που θα μπορούσε να κάνει μια κοινωνία είναι να διεισδύσει στις υποομάδες εκείνες που θεωρούνται υψηλού κινδύνου και να μετατρέψει την προδιάθεσή τους, ξεκινώντας από τη στάση τους. Οι επιστήμες της ανθρωπολογίας και της κοινωνικής ψυχολογίας, καθώς και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, διαθέτουν την τεχνογνωσία για τέτοιου είδους παρεμβάσεις. Η απαγορευτική πολιτική φαινομενικά είναι αποτρεπτική, ενώ στην πραγματικότητα, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ερεθίζει την περιέργεια και ελκύει εκείνους που έχουν αντιδραστικές ή, ακόμη, και ριζοσπαστικές τάσεις.

Ανάλογα με την προδιάθεση απ' την οποία διακατέχεται μια κοινωνία ή υποομάδα, θα καλλιεργήσει και την επιχειρηματολογία εκείνη που θα εξυπηρετεί καλύτερα τις συνήθειές της. Οι καπνιστές και οι πότες που έχουν έντονη παρουσία μέσα στην κοινωνία δεν χρειάζονται να προβάλλουν ισχυρούς λόγους για να υπερασπίσουν τη χρήση τους. Απλά, θεωρούν ότι είναι δικαίωμά τους, ενσωματωμένο στις κοινωνικές συνήθειες, και το εξασκούν επειδή τους αρέσει. Αντίθετα, μικρές και περιθωριακές υποομάδες που η παρουσία τους χαρακτηρίζεται από παρεκκλίνοσες συμπεριφορές, χρειάζονται ν' αναπτύξουν επιδέξια επιχειρήματα, ακόμη και εκλογικεύσεις, για να στηρίξουν τη συνήθειά τους. Ιδιαίτερα, μάλιστα, όταν αυτή είναι πρόσφατο κοινωνικό φαινόμενο και αποδοκιμάζεται από το ευρύτερο σύνολο.

Μια απλοϊκή εκλογίκευση παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς είναι να επικαλεσθεί κανείς ότι μια μεγάλη μερίδα της κοινωνίας κάνει κι αυτή το ίδιο πράγμα. Όταν, για παράδειγμα, κάποιος σταθμεύσει το αυτοκίνητό του σε μέρος του δρόμου όπου θα είναι το μοναδικό παράνομα σταθμευμένο, τότε θα φαίνεται 'σαν τη μύγα μες το γάλα'. Εάν στην ίδια μεριά του δρόμου τα παράνομα σταθμευμένα αυτοκίνητα ήταν το ένα πίσω από το άλλο, τότε, ίσως, θα μπορούσε να πει: 'δε βαριέσαι, όλοι εκεί τα βάζουν'. Παρόμοια, ένας νέος μπορεί να επικαλεσθεί πως όλοι στην παρέα του κάνουν χρήση ουσιών, επομένως, κι αυτός δεν κάνει κάτι το διαφορετικό. Έρευνες έχουν δείξει πως νεαρά άτομα που εμπλέκονται σε τέτοιου είδους συμπεριφορές, έχουν την τάση ν' αντιλαμβάνονται τη διάδοσή τους σε κλίμακα πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι συμβαίνει στην πραγματικότητα (Iiyama, Nishi & Johnson, 1976· Constantinides, 1991). Η αντίληψη αυτή είναι παραπλανητική. Είναι μια τάση εκλογίκευσης μιας παραβατικής συμπεριφοράς, προσπαθώντας να παρουσιάσει κανείς την πλειοψηφία της κοινωνίας ως 'σύμμαχο' ή να 'κρυφτεί' μέσα σ' αυτήν.

Μια άλλη μερίδα νέων, διαφορετική από την προηγούμενη, θέλει να ξεχωρίζει απ' το σύνολο και επιδίδεται σε παραβατικές συμπεριφορές που χαρακτηρίζονται από την περιπέτεια και την επίδειξη. Η παράβαση ενός κοινωνικού ταμπού, όπως η χρήση παράνομων ουσιών, προσφέρεται γι' αυτό το σκοπό, και όχι μόνο. Είναι, επίσης, μια ευκαιρία να 'επαναστατήσει' κανείς κατά του κοινωνικού κατεστημένου, που, όπως αισθάνεται, δεν τον αντιπροσωπεύει ή, ακόμη, και τον καταδυναστεύει. Συχνά, τέτοιου είδους συμπεριφορές 'ανυψώνουν' το άτομο στα μάτια των ομοϊδεατών του και αυξάνουν το 'κύρος' του στις τάξεις της επιμέρους κουλτούρας στην οποία ανήκει. Για κάποιους είναι μεγάλος 'άθλος' να παραβιάζουν τα κοινωνικά ταμπού κάνοντας χρήση παράνομων ουσιών. Αρκετοί είναι εκείνοι που επιδίδονται σ' αυτή τη συμπεριφορά όχι γιατί έχουν ιδιαίτερη προτίμηση στις ουσίες, αλλά γιατί το απαγορευμένο είναι κάτι σαν 'καρύκευμα' στην καθημερινότητά τους.

Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που οι 'επαναστάσεις' αυτές έχουν αντικείμενο την ίδια την οικογένεια. Κατά την περίοδο της εφηβείας και στα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσης οι περισσότεροι

νέοι έχουν την τάση να θέλουν να ξεφύγουν από τον οικογενειακό κλοιό, που αισθάνονται ότι τους καταπνίγει, και ν' αναπτύξουν τη δική τους προσωπικότητα και τη δική τους ζωή. Πολλοί το επιτυγχάνουν με επιδοκιμασμένους τρόπους και σε ρυθμούς που τους το επιτρέπουν οι δυνατότητές τους. Άλλοι, πάλι, καταφεύγουν σε μικρο-παραβάσεις και σε διάφορες μορφές παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. Η χρήση ουσιών, και μάλιστα ηρωίνης, φαίνεται να είναι, για αρκετούς νέους, ένας επίκαιρος τρόπος 'επανάστασης'.

Για να γίνει μια πρόταση χρήσης σ' ένα υποψήφιο πρόσωπο θα εξαρτηθεί, σημαντικά, από δύο παράγοντες. Ο πρώτος είναι η αντιστοιχία που υπάρχει μεταξύ προσφοράς και ζήτησης για τη συγκεκριμένη ουσία. Σε περιόδους που η προσφορά της ηρωίνης στην αγορά ήταν περιορισμένη, όπως τη δεκαετία πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι εξαρτημένοι απέφευγαν να προσηλυτίσουν νέους χρήστες, γιατί, έτσι, θα διακύβευαν τις δικές τους, περιορισμένες, πηγές προμήθειας. Οι έμποροι, από τη δική τους πλευρά, δεν βρίσκονταν στην ανάγκη να 'σπρώξουν' το εμπόρευμα, γιατί η ζήτηση υπερίσχυε της προσφοράς. Το έβρισκαν, επίσης, ασφαλέστερο να εμπορεύονται με τους γνωστούς πελάτες, παρά να διακινδυνεύουν με το να προσπαθούν να προσελκύσουν καινούριους (Krivanek, 1988a). Στις ημέρες μας, όμως, δεν υπάρχει έλλειψη στην αγορά από ουσίες. Η υπερπροσφορά για ηρωίνη έχει μειώσει τη τιμή της κατά 50 % μέσα στη δεκαετία του 1990. Από αναφορές πελατών μου, ένα γραμμάριο που το 1990 κόστιζε περίπου 20.000 δραχμές στη φτηνότερη περίπτωση, τώρα έχει φτάσει να κοστίζει στη μισή τιμή (περίπου 30 ευρώ). Αν λάβουμε υπόψη και τον πληθωρισμό των τελευταίων δέκα ετών, τότε η πραγματική μείωση του κόστους της ηρωίνης, αυτή την περίοδο, είναι μεγαλύτερη του 50%. Η υψηλή προσφορά κάνει τους εμπόρους να ενεργοποιούνται και να υιοθετούν τεχνικές πώλησης που θα διακινήσουν το εμπόρευμα γρηγορότερα από τα χέρια τους. Ανάμεσα σ' αυτές συμπεριλαμβάνονται οι χαμηλότερες τιμές για μεγαλύτερες ποσότητες, και η στρατολόγηση μικροπωλητών με ικανότητες να προσηλυτίζουν νέους πελάτες ή να προσφέρουν επιπλέον υπηρεσίες, όπως την κατ' οίκον διανομή.

Ο δεύτερος σημαντικός παράγοντας είναι η αντίληψη που έχει σχηματίσει εκείνος που σκοπεύει να κάνει την πρόταση για τον υποψήφιο χρήστη. Πολλοί από τους εξαρτημένους που στρατολογούνται βαποράκια είναι επειδή αυτός είναι ένας εύκολος, σχετικά, τρόπος για να χρηματοδοτήσουν τη συνήθειά τους, εάν δεν διαθέτουν άλλες πηγές. Αυτοί, με τη σειρά τους, χρειάζονται να προσηλυτίσουν καινούριους χρήστες, γιατί οι υπάρχοντες έχουν ήδη σχηματίσει τις δικές τους διασυνδέσεις να προμηθεύονται τις ουσίες. Επομένως, η υποψήφια πελατεία που στοχεύουν να πλησιάσουν απαρτίζεται από νεαρά άτομα που παροδικά, για διάφορους λόγους, φλερτάρουν με το χώρο των ουσιών ή είναι άτομα που δεν θα δίσταζαν να δοκιμάσουν (Howard & Zabert, 1990). Αυτά είναι τα πρόσωπα υψηλού κινδύνου. Θα μπορούσαν να παρομοιαστούν με τις πεταλούδιτσες της νύχτας που έλκονται από τη λάμψη της φωτιάς και πετούν γύρω της. Κάποιες απ' αυτές, οι πιο τυχερές, μπορεί να τσουρουφλίσουν τα φτερά τους - μερικές, δυστυχώς, θα βουτηξουν στη φλόγα και θα καούν.

Η αποδοχή μιας πρότασης για χρήση από έναν υποψήφιο, θα εξαρτηθεί, επίσης, και από την πίεση που αισθάνεται για να συμβαδίζει με τις συνήθειες της ιδιαίτερης ομάδας με την οποία φλερτάρει. Εάν κάποια μέλη της του προξενούν θαυμασμό και θέλει να βρίσκεται σε συνάφεια μαζί τους, αισθάνονται ότι πρέπει να τους μιμηθεί και να τους μοιάσει, ώστε να γίνει αποδεκτός. Ένας χρήστης ηρωίνης, επίσης, για να εκλογικεύσει τη συμπεριφορά του της προσδίδει ελκυστικό χαρακτήρα και την ωραιοποιεί, όπως, συνήθως, συμβαίνει σχεδόν με τις περισσότερες παρεκκλίνουσες συμπεριφορές. Κάτι τέτοιο και την περιέργεια ενός υποψήφιου χρήστη μπορεί να διεγείρει και τη μίμηση να ενθαρρύνει.

Ο νεο-μυημένος, εάν συνεχίσει τη χρήση, θα βρεθεί με τη σειρά του στην ανάγκη να εξασφαλίσει περισσότερα χρήματα. Εάν δεν τα έχει στη διάθεσή του από κάποια εργασία ή την οικογένεια, μπορεί να προβεί σε μικροκλοπές ή θα γίνει κι ο ίδιος βαποράκι στους δικούς του κύκλους. Εκεί θα βρει μικρότερο ανταγωνισμό και, γνωρίζοντας πρόσωπα και πράγματα, θα

προσπαθήσει να προσελκύσει άτομα με παρόμοια χαρακτηριστικά όπως τα δικά του. Έτσι εξαπλώνεται η επιδημία, αργά αλλά σταθερά, με κύριο άξονα τον παράγοντα άνθρωπο.

Μια πρόταση για χρήση, αν τελικά γίνει αποδεκτή ή αν θα απορριφθεί, εξαρτάται και από το κύρος εκείνου που κάνει την πρόταση στα μάτια του υποψήφιου. Εάν η πρόταση είναι απλά ένα κέρασμα δεν θα έχει και πολύ μεγάλη σημασία η απόρριψή της. Όμως, εάν είναι μια χειρονομία που θέτει σε δοκιμασία μια σημαντική σχέση, τότε, θα είναι πολύ δύσκολο για τον υποψήφιο να την απορρίψει, γιατί έτσι θα θέσει σε αμφισβήτηση εκείνον που την κάνει. Επιπλέον, σε πιά κατάσταση βρίσκεται εκείνος που προτείνει; Απλά, ανέχεται τον εαυτό του για την κατάντια του (και, επομένως, δεν την ωραιοποιεί) ή ακόμη περνά το 'μήνα του μέλιτος' και είναι ένθερμος υποστηρικτής της χρήσης; Εάν συμβαίνει το δεύτερο, τότε, αυξάνονται κατά πολύ οι πιθανότητες να γίνει αποδεκτή μια πρόταση για δοκιμή.

Με τον τρόπο που λειτουργούν όλα αυτά στο μυαλό του υποψήφιου χρήστη θα κριθεί και η τελική του απόφαση. Εάν αυτή είναι θετική και το αποτέλεσμα από τη δοκιμή ταιριάζει με τις προσδοκίες που έχει σχηματίσει, τότε, η εμπειρία πολύ πιθανόν να επαναληφθεί. Η αντίδραση της υποομάδας θα παίξει και αυτή το ρόλο της. Θα τον ενθαρρύνουν ή θα τον αποτρέψουν από περαιτέρω χρήση; Θα τον επιδοκιμάσουν ή θα τον ρεζιλεύουν; Ανάλογα με το πώς θα λειτουργήσουν όλα αυτά, το ξεκίνημα του νεο-μυημένου θα πάρει ώθηση ή θα αναχαιτισθεί.

Πέρα απ' όσα προαναφέρθηκαν, αρκετοί μελετητές υποστηρίζουν την άποψη ότι στις ημέρες μας διανύουμε μια επικίνδυνη κρίση κοινωνικών και πολιτισμικών θεσμών, η οποία συντείνει στην άνοση της κατάχρησης ουσιών. Η ψυχίατρος Κατερίνα Μάτσα, σε συνέντευξή της στην εφημερίδα *Η Καθημερινή*¹ με εύλογη επιχειρηματολογία, συμμαρτίζεται ακόμα πιο ριζοσπαστικές απόψεις αναφερόμενη σε πολιτισμική παρακμή. Η χρήση πολλαπλών ουσιών, λέει, «είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο που εκφράζει μια βαθιά κρίση στην κοινωνία και τον πολιτισμό. Για κάποιους μελετητές, η τοξικομανία είναι η έκφραση της δυσφορίας σε έναν πολιτισμό παρακμής». Κάτω από αυτές τις συνθήκες, πώς μπορεί να υπάρξει ουσιαστική πρόληψη της εξάρτησης; Μήπως τα προγράμματα αναχαίτισης του φαινομένου δεν είναι παρά ένα 'τσιρότο' σε μια κοινωνική πληγή; Πώς μπορούν ν' αποσοβηθούν οι υποτροπές των απεξαρτημένων, ώστε να κατακτήσουν την αυτοκυριαρχία που απαιτεί ο καινούριος τρόπος ζωής τους, μέσα σε μια περίοδο παρακμής;

« Η απάντηση στο ερώτημα μάς αφορά όλους, γιατί προϋποθέτει ρήξεις και ανατροπές σε όλα τα επίπεδα. Όπως λέει... ο Cl. Olievenstein, ο τοξικομανής δεν είναι παρά ο φορέας του μηνύματος ότι οι ανθρώπινες αξίες και οι κοινωνικές σχέσεις σήμερα πάσχουν βαριά.

Ο μοναχικός προορισμός του... δεν είναι παρά ο τόπος όπου εκκολάπτεται το αυγό του φιδιού, ο τόπος της τρομακτικής κρίσης που διαλύει τον κοινωνικό ιστό σήμερα, αναπαράγοντας σε όλο και μεγαλύτερη κλίμακα τον φαύλο κύκλο της τοξικομανίας και όλων των κοινωνικών δεινών, το νεκροταφείο των ανθρώπινων σωμάτων και ψυχών, αλλά και το πεδίο της ανατροπής κάθε κατεστημένης ισορροπίας και συμβιβασμού, που εμπεριέχει, εν δυνάμει, την ελπίδα της αλλαγής» (Μάτσα, 2001, σ. 216-7).

Η χαλάρωση κοινωνικών και οικογενειακών θεσμών, η διάβρωση ηθικών παραδόσεων, η διαφθορά, η αλλοτρίωση και η περιθωριοποίηση από τις κοινωνικές δυνάμεις δεν μπορεί παρά να είναι παράγοντες δυσφορίας και αντίδρασης. Απ' την άλλη, η ακάματη επιδίωξη του ευδαιμονισμού και της ευημερίας, που κατακλυστικά προβάλλεται ως ο 'ιδανικός' τρόπος ζωής από τα μέσα ενημέρωσης, προσδίδει, έμμεσα, μια ιδιαίτερη 'αξία' στις ουσίες. Τις κάνει να φαντάζουν στα μάτια πολλών νέων σαν το *τελεφερίκ* που θα τους φέρει στην κορυφή της ευδαιμονίας, χωρίς να μουν στον κόπο ν' ανέβουν δύσβατα μονοπάτια δοκιμασίας και αυτο-πραγμάτωσης.

¹ Η Καθημερινή, Κυριακή 1^η Ιουλίου 2001, σ. 27.

Προσωπικοί παράγοντες

Τις τελευταίες δεκαετίες πολλές απόψεις έχουν ακουστεί γύρω από τα αίτια της εξάρτησης. Πολλές από αυτές είναι αποδεδειγμένα, πλέον, εσφαλμένες, αλλά συνεχίζουν να πλανούν την κοινή γνώμη. Εδώ θα γίνει αναφορά στις πλέον διαδεδομένες από αυτές, με σκοπό να διαχωριστούν οι μύθοι από την πραγματικότητα.

Κατά καιρούς στο παρελθόν έγιναν προσπάθειες από αρκετούς ερευνητές να βρεθεί κάτι στην προσωπικότητα των εξαρτημένων που θα ήταν διαφορετικό από ό,τι σ' εκείνη των υπολοίπων ανθρώπων. Δηλαδή, θέλησαν να εντοπίσουν μειονεκτήματα στην προσωπικότητα, έτσι ώστε να αποδοθεί σε αυτά η εξάρτηση και να αιτιολογηθεί. Πολλοί από τους ερευνητές ενδεχομένως να είχαν καθαρά επιστημονικά κίνητρα. Απ' την άλλη, όμως, μερικοί μπορεί να ωθήθηκαν και από συμφέροντα διαφόρων θεραπευτικών προγραμμάτων 'αναδόμησης της προσωπικότητας'. Όποια και να ήταν τα κίνητρα, μάταια προσπάθησαν να εντοπίσουν κάτι το διαφορετικό στην προσωπικότητα και να θεμελιώσουν τη θεωρία της λεγόμενης 'εξαρτησιακής προσωπικότητας'. Αντίθετα, η προσωπικότητα του εξαρτημένου δεν διαφέρει σημαντικά από εκείνη του μέσου ανθρώπου (Miller, 1976 * Vaillant, 1983). Οι μελετητές Miller και Rollnick (1991), μετά από ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, καταλήγουν:

« Περιληπτικά, οι έρευνες δεν στηρίζουν την άποψη ότι υπάρχει κοινός πυρήνας [γνωρισμάτων] προσωπικότητας ή ομάδα εύρωστων αμυντικών [μηχανισμών] που να είναι χαρακτηριστικοί στους ανθρώπους που υποφέρουν από κατάχρηση αλκοόλης και άλλων ναρκωτικών. ... οι επιθετικές στρατηγικές [θεραπευτικής] παρέμβασης που προτείνονται απ' αυτό το μοντέλο φαίνονται να είναι γενικά αναποτελεσματικές» (σ. 10).

Για πολλές δεκαετίες η άποψη αυτή ταλαιπώρησε την κοινή γνώμη και την αποπροσανατόλισε από τη διερεύνηση άλλων παραγόντων. Δυστυχώς, τα απομεινάρια της παραπλανούν ακόμη και σήμερα αρκετούς που ασχολούνται με το αντικείμενο.

Άλλοι, πάλι, πιστεύουν πως τα άτομα που επιδίδονται στη χρήση παράνομων ουσιών έφτασαν σε αυτή την κατάσταση ως επακόλουθο της διεστραμμένης προδιάθεσής τους προς αυτή την κατεύθυνση. Η θεωρία αυτή βασίζεται στην αντίληψη της 'αλυσίδας' - πως, δηλαδή, το ένα κακό έπεται του άλλου. Κάτι τέτοιο δεν είναι καθόλου δύσκολο να προωθηθεί στην κοινή γνώμη, αφού ο άνθρωπος νους είναι προδιατεθειμένος να σκέφτεται -αλυσιδωτά- κατ' αυτό τον τρόπο. Στην περίπτωση της χρήσης ουσιών, όμως, η άποψη αυτή είναι, επίσης, μια *πλάνη* στην οποία έχουμε περιπέσει. Ο τρόπος με τον οποίο σκεφτόμαστε μας προδιαθέτει, αναφέρει ο Lindesmith (1968), έτσι ώστε:

«Χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, όπως η ανεμελιά, η προθυμία για πειραματισμό ή η επιθυμία για νέες εμπειρίες και τέρψεις, τακτικά αναφέρονται ως χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του εξαρτημένου και ελαττώματα του χαρακτήρα του. Τα ίδια χαρακτηριστικά, όμως, σε μη εξαρτημένους συχνά προξενούν θαυμασμό. Ο πειραματικός τρόπος σκέψης ο οποίος οδηγεί νεαρά άτομα στο να δοκιμάσουν LSD, μαριχουάνα και άλλα ναρκωτικά, προτρέπει, επίσης [τους ανθρώπους] να γίνονται επιστήμονες, δημιουργικοί καλλιτέχνες, μεταρρυθμιστές ή καινοτόμοι...» (σ. 188).

Ένα άλλο παράδειγμα, παρόμοιου τύπου, είναι εκείνα τα άτομα που ρισκάρουν να αναπτύξουν εξάρτηση από ουσίες, προκειμένου να εκπληρώσουν την επιθυμία τους να παραβιάσουν το νόμο. Αυτή η τάση θεωρείται από μερικούς 'ελάττωμα' της προσωπικότητας του χρήστη. Η προθυμία ν' αναλαμβάνει ένας άνθρωπος ρίσκο δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο των χρηστών. Είναι ένα φαινόμενο ευρύτατα διαδεδομένο σε μεγάλες μερίδες του πληθυσμού, όπως στην πολιτική, στις επιχειρήσεις, στο γάμο, στις εξερευνήσεις, στις ορειβασίες και σε πληθώρα άλλων δραστηριοτήτων. Εκείνος που είναι διατεθειμένος να ρισκάρει, συνήθως, είναι πετυχημένος και θαυμαστός στην κοινωνία. Ακόμα και αυτή η προθυμία να ριψοκινδυνέψει κάποιος για να παραβιάσει το νόμο «δεν

είναι εξ ολοκλήρου ή απολύτως αρνητική, αφού στο παρελθόν [τέτοιες τάσεις] συχνά οδήγησαν [κοινωνίες] σε καινοτομίες και πρόοδο» (Lindesmith, 1968, σ. 189).

Τέτοιες αποκρυσταλλωμένες και πλανερές απόψεις μάς έχουν κάνει ν' αναφερόμαστε σε κάποια χαρακτηριστικά των χρηστών, λέγοντας: 'Αυτά τα παιδιά είναι έτσι και έτσι...' και, ίσως, άθελά μας, να υπονοούμε ότι διαθέτουν ιδιόμορφες προσωπικότητες από εκείνες των υπολοίπων ανθρώπων. Οι υποστηρικτές τέτοιων δογματικών απόψεων έχουν προδιαθέσει, επίσης, κυβερνητικές πολιτικές, έτσι ώστε να στρέφονται προς αυτή την κατεύθυνση και να ξοδεύονται αμύθητα ποσά στη χρηματοδότηση προγραμμάτων για την 'αναδιαμόρφωση της προσωπικότητας' των χρηστών. Καλλίτερα θα ήταν να εγκαταλείψουμε τέτοιες πεπερασμένες πλέον αντιλήψεις και να στρέψουμε αλλού την προσοχή μας για να βρούμε τα αίτια της εξάρτησης. Να δούμε, ποιοι είναι οι λόγοι που ωθούν κάποιους νέους ανθρώπους να διαλέγουν αυτό το λαθεμένο τρόπο ζωής και να σπαταλούν τα χαρίσματά τους.

Αναφέρθηκε προηγουμένως η άποψη που θεωρεί ότι οι κοινωνικές ανισότητες είναι εκείνες που 'γενούν' την εξάρτηση. Σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, εφόσον τα κοινωνικά προβλήματα, όπως η φτώχεια, η ανεργία, η έλλειψη ευκαιριών, η περιθωριοποίηση, η αλλοτρίωση και πολλά άλλα δεινά είναι συνυφασμένα με τη χρήση ουσιών, τότε, αυτά θα αποτελούν και το 'αίτιο'. Μερικοί, μάλιστα, υποστηρίζουν πως εάν ήταν δυνατό να εξαλειφθούν τα δεινά αυτά από την κοινωνία, τότε θα μπορούσε να εξαλειφθεί και το πρόβλημα των 'ναρκωτικών'. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν είναι παρά ένας ευσεβής πόθος, γιατί η άποψη αυτή είναι μία ακόμη υπεραπλούστευση του προβλήματος. Πράγματι, οι επιδημιολογικές μελέτες επιβεβαιώνουν τη σχέση πως οι προβληματικότερες μορφές χρήσης εντοπίζονται περισσότερο στις μη προνομιούχες κοινωνικές τάξεις (Constantinides, 1991 * Koutras και συνεργάτες, 1990). Οι προβληματικότερες μορφές χρήσης, επίσης, είναι εκείνες που προβάλλονται συνήθως από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και προκαταλαμβάνουν τη κοινή γνώμη. Εάν από τη συσχέτιση αυτή οδηγηθούμε και βγάλουμε αιτιολογικά συμπεράσματα, αυτά θα είναι λανθασμένα, αφού, τα ποσοστά χρήσης στα υψηλότερα κοινωνικά στρώματα είναι, επίσης, αρκετά μεγάλα (Μαδιανού και συνεργάτες, 1992 * Stefanis και συνεργάτες, 1993), αν όχι το ίδιο προβληματικά, όπως στις μη προνομιούχες κοινωνικές τάξεις. Γι' αυτό, απαιτείται περισσότερη επεξεργασία και βαθύτερη διερεύνηση της συσχέτισης που υπάρχει μεταξύ της χρήσης ουσιών και των άλλων κοινωνικών προβλημάτων.

Είναι, λοιπόν, ευνόητος ο λόγος που οδήγησε αρκετούς από εμάς να σκεφτόμαστε κατ' αυτόν τον τρόπο. Ο ανθρώπινος νους είναι προδιατεθειμένος έτσι ώστε:

«...εύκολα να αποδεχόμαστε ιδέες, που υποστηρίζουν ότι η ανθρώπινη μιζέρια, τα ελαττώματα της προσωπικότητας, οι επανειλημμένες αποτυχίες, οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης, η έλλειψη οργάνωσης στην οικογενειακή ζωή και πολλές άλλες ανεπιθύμητες καταστάσεις, είναι παράγοντες που συμβάλλουν ή 'προξενούν' την εξάρτηση» (Lindesmith, 1968, σ. 188).

Οι διάφορες μορφές κοινωνικής ανισότητας μπορεί να συμβάλλουν στην εκδήλωση μιας παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, αλλά, από μόνες τους, δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν και τους αιτιολογικούς παράγοντες - δεν είναι ούτε αναγκαίες ούτε επαρκείς αιτίες για να την προκαλέσουν. Πολλοί είναι εκείνοι που ζουν κάτω από αντίξοες κοινωνικές συνθήκες. Αρκετοί ξεπερνούν τις δυσχέρειες και διαπρέπουν, ενώ άλλοι, για διάφορους λόγους, δεν τα καταφέρνουν. Το κλίμα υψηλού κινδύνου, επομένως, δεν διαμορφώνεται αποκλειστικά και μόνο από τις αντιξοότητες.

Θα ήταν ευχής έργο να εξαλειφθούν τα δεινά από την κοινωνία. Η χρήση ουσιών, όμως, θα παρέμενε πιθανόν σε διαφορετική μορφή, και όχι τόσο προβληματική όπως είναι σήμερα. Κάτω από δικαιότερες κοινωνικές συνθήκες θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί η κατάσταση αποτελεσματικότερα, γιατί θ' απουσίαζαν απ' αυτήν τα περισσότερα ανασταλτικά στοιχεία που έχουν να κάνουν με την έλλειψη ευκαιριών, την αλλοτρίωση και την περιθωριοποίηση του χρήστη.

Μία από τις πρώτες θεωρίες περί εξάρτησης ισχυρίζεται πως η χρήση ουσιών είναι μια μορφή συμπεριφοράς παραίτησης, εκείνων που, απ' τη μια, συμμερίζονται τα όνειρα και τις προσδοκίες της κοινωνίας που ζουν, κι απ' την άλλη, στερούνται τα μέσα ή τις ικανότητες για να συμμετάσχουν σε αυτά (Merton, 1957). Παίρνοντας τη σκέψη αυτή σαν βάση, θα γίνει προσπάθεια να αποσαφηνισθεί ο ρόλος που παίζουν οι κοινωνικές ανισότητες στην εμφάνιση της εξάρτησης και να προσδιοριστεί καλλίτερα η συμβολή τους στο φαινόμενο.

Η ένταση που ασκούν οι κοινωνικές ανισότητες στις χαμηλότερες τάξεις είναι προϊόν σύγκρισης και σύγκρουσης, μεταξύ αυτού που κάποιος είναι και εκείνου που θα ήθελε να είναι. Κατά τον Negrete (1982), τα μέλη μιας μη προνομιούχου τάξης, που έχουν προσβάσεις -άμεσες ή έμμεσες- και εκτίθενται περισσότερο σε πρότυπα και τρόπους ζωής των προνομιούχων τάξεων, έχουν εντονότερη την αίσθηση της κοινωνικής απόστασης που τους χωρίζει. Και είναι εκείνα που έχουν τις μεγαλύτερες πιθανότητες να εκδηλώσουν κάποια παρεκτροπή στη συμπεριφορά τους. Όσο εντονότερη είναι η σύγκριση, τόσο εντονότερη είναι και η ένταση που προξενεί - γιατί προκαλεί το άτομο να βελτιώσει τη μειονεκτική θέση του, μειώνοντας τις διαφορές που το χωρίζουν από τα πρότυπα ζωής που θα ήθελε κι αυτός να γευτεί.

Αποτελέσματα ερευνών του Vaillant (1973) κλίνουν προς αυτή την κατεύθυνση. Έδειξαν πως η χρήση οπιούχων μεταξύ των Πορτορικανών και των μαύρων που είχαν γεννηθεί και μεγάλωσει στη Νέα Υόρκη ήταν τριπλάσια από εκείνη των ομοεθνών τους που ήταν καινούργιοι μετανάστες στην ίδια πόλη. Μία εκδοχή είναι ότι, οι νέοι μετανάστες ενδεχομένως να έβλεπαν την άφιξή τους στην πόλη των ευκαιριών σαν την εκπλήρωση ενός μακρόχρονου ονείρου και αναβάθμιση στη ζωή τους, έτσι που να μην αντιλαμβάνονταν ιδιαίτερα ενοχλητική την υποδεέστερη κοινωνική τους θέση. Αντίθετα, τα παιδιά των μεταναστών που μεγάλωναν εκεί, πιθανόν να έβλεπαν τα πράγματα διαφορετικά και να είχαν εντονότερη την αίσθηση της κοινωνικής ανισότητας.

Παρόμοια αποτελέσματα βρέθηκαν και σε έρευνα στην ελληνική παροικία του Σύδνεϋ. Η χρήση παράνομων ουσιών μεταξύ των μεταναστών πρώτης γενιάς ήταν σημαντικά χαμηλότερη από εκείνη των Ελλήνων των επόμενων γενεών ή του ευρύτερου πληθυσμού (Constantinides, 1991). Η διαφορά αυτή αποδόθηκε, κυρίως, σε δύο παράγοντες: Ο ένας είναι οι ισχυροί δεσμοί που διατηρούνται στις οικογένειες των μεταναστών, και ο άλλος, η παράδοση των Ελλήνων να δημιουργούν παροικίες². Ο νέος τρόπος ζωής, πέρα από το να αποτελεί αναβάθμιση για πολλούς, είναι, ταυτόχρονα, και απειλή που αισθάνονται ότι μπορεί να διαβρώσει τους θεσμούς της οικογένειας. Αυτό τους κάνει να συσπειρώνονται στις παραδόσεις και να καταβάλλουν ιδιαίτερη προσπάθεια στην ισχυροποίηση των οικογενειακών δεσμών - ενέργειες που, πιθανόν να μην είναι τόσο εμφανείς σ' εκείνους που ποτέ δεν απομακρύνθηκαν από το οικείο και ασφαλές περιβάλλον της πατρίδας τους. Ο θεσμός της παροικίας, επίσης, γι' αυτούς που τον βιώνουν, είναι σαν μια μικρή 'πατρίδα' μακριά από την πατρίδα. Είναι μια κιβωτός μέσα στην οποία προσπαθούν, όχι μόνο να διαφυλάξουν τη γλώσσα και τις παραδόσεις τους, αλλά να βρουν παρηγοριά και να προστατευθούν από τις ανεπιθύμητες επιδράσεις της καινούργιας κοινωνίας (Bottomley, 1979). Δεν θα ήταν παράτολμο, λοιπόν, να υποθέσουμε πως οι θεσμοί αυτοί συσπειρώνουν τους νέους μετανάστες και τους κάνουν ανθεκτικότερους απέναντι στην ένταση που προκαλούν οι συγκρίσεις.

Συνεπώς, οι κοινωνικές ανισότητες ίσως να μην είναι τόσο σημαντικές στην εκδήλωση μιας παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, όσο σημαντικός είναι ο τρόπος που *αντιλαμβάνεται το άτομο τη μειονεκτική του θέση μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον που ζει*. Η περιθωριοποίηση, η φτώχεια, η αλλοτρίωση θα γίνουν αιτίες κοινωνικής πίεσης, όταν κάποιος γνωρίζει ότι υπάρχουν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και όταν το περιβάλλον είναι τέτοιο που να κάνει έντονη την αίσθηση της διαφοράς. Η πίεση αυτή θα ωθήσει κάποιους να εξελιχθούν και να διαπρέψουν, ενώ άλλους, αν δεν συμβιβαστούν, θα τους ωθήσει να παρεκτραπούν.

² Η παράδοση των Ελλήνων στη δημιουργία παροικιών χρονολογείται από την αρχαία εποχή.

Απ' αυτή την οπτική γωνία μπορεί να εξεταστεί και η πίεση που πιθανόν να αισθάνεται ένας νέος της μεσαίας ή ανώτερης κοινωνικής τάξης. Αντικειμενικά, το άτομο αυτό βρίσκεται σε προνομιακή κατάσταση. Ο ίδιος, όμως, μπορεί να αισθάνεται ότι μειονεκτεί συγκρίνοντας τον εαυτό του με κάτι που βλέπει στον περίγυρό του, στην τηλεόραση ή στον κινηματογράφο. Οι γονείς, επίσης, μπορεί να συγκρίνουν την κοινωνική τους υπόσταση με κάτι καλύτερο και, έμμεσα, να μεταφέρουν πιέσεις στα παιδιά τους. Και σ' αυτές τις περιπτώσεις, επίσης, το ζήτημα δεν έχει να κάνει με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται κάποιος - έχει να κάνει με εκείνο που δεν είναι, και αισθάνεται ότι θα έπρεπε να είναι.

Σημαντικότερο ρόλο για την εκδήλωση μιας παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, πέρα από τις διάφορες κοινωνικές αντιξοότητες, παίζουν δύο ακόμη παράγοντες. Ο πρώτος είναι η ανεπαρκής καλλιέργεια αυτοέλεγχου, ώστε το άτομο να μπορεί να τον εκδηλώνει στην κοινωνική συμπεριφορά του. Σύμφωνα με μελέτες (Hill, 1980), εκείνοι που παρεκτρέπονται από τις κοινωνικές νόρμες και επιδίδονται σε παρεκκλίνουσες συμπεριφορές, συχνά αδυνατούν να διακρίνουν αλλά και να εκδηλώνουν τις επιθυμίες εκείνες που είναι κοινωνικά αποδεκτές. Επίσης, δεν έχουν αναπτύξει με ικανοποιητική επάρκεια μηχανισμούς αναστολής που θα τους παρεμπόδιζαν από την εκδήλωση της αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Σαν αποτέλεσμα, τα άτομα αυτά αδυνατούν να ασκήσουν αυτοκριτική στις πράξεις τους και επιδίδονται αδιάκριτα σε οτιδήποτε πιστεύουν ότι τους ικανοποιεί. Ούτε έχουν ανεπτυγμένο το άγχος των ενοχών. Δεν είναι εξοπλισμένοι, δηλαδή, με εκείνες τις προστατευτικές δικλίδες που θα τους έκαναν να αντιδράσουν με περιστολή και εγκράτεια. Φαινομενικά, τα άτομα αυτά δείχνουν να έχουν πολύ λίγο άγχος στη ζωή τους. Στην ουσία, όμως, συμβαίνει το αντίθετο, γιατί η παρεκτροπή από τις κοινωνικές νόρμες γίνεται αιτία πολλών αγχογεννών καταστάσεων.

Ο δεύτερος, πολύ σημαντικός παράγοντας, είναι η χρόνια κακή *ψυχολογική κατάσταση* ενός προσώπου από εμπειρίες της παιδικής και εφηβικής ηλικίας. Πρόσφατες έρευνες έδειξαν πως ο κίνδυνος της εξάρτησης είναι δεκαπλάσιος μεταξύ των γυναικών που έχουν πέσει θύματα βιασμού κατά την περίοδο της εφηβείας τους, και σε άντρες ή γυναίκες που κουβαλούν ψυχικά τραύματα από την παιδική ηλικία, προερχόμενα από ψυχολογική ή σωματική κακοποίηση, αιμομιξία κ.ά. (Bass & Davis, 1988 * Lew, 1990 * Swan, 1998³). Επακόλουθο αυτών των καταστάσεων, πολύ πιθανόν, μπορεί να είναι οι μετέπειτα ψυχολογικές διαταραχές, όπως η αντικοινωνική συμπεριφορά, η κατάθλιψη, το άγχος και η ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση, που συχνά είναι συνυφασμένες με την κατάχρηση ουσιών και την εξάρτηση (Flynn και συνεργάτες, 1996⁴). Οι λόγοι αυτοί, από μόνοι τους, επίσης δεν μπορούν να αποτελέσουν αιτιολογικούς παράγοντες, αλλά θεωρούνται συνυπάρχουσες καταστάσεις με την εξάρτηση, σε ποσοστά πολύ μεγαλύτερα απ' ό,τι στο γενικότερο πληθυσμό.

Οικογενειακοί παράγοντες

Η καλλιέργεια της κοινωνικότητας ενός παιδιού και η ανάπτυξη του αυτοέλεγχου συντελείται, κατά πρώτο, στο οικογενειακό περιβάλλον. Σ' αυτό θα συντείνει όταν από την πολύ μικρή ηλικία το παιδί εμπλέκεται σε δραστηριότητες και ενδιαφέροντα που εμπίπτουν στα πλαίσια της κοινωνικής αποδοχής. Για να συμβεί κάτι τέτοιο, κατ' αρχάς, είναι απαραίτητο οι γονείς οι ίδιοι να είναι γνώστες της κοινωνικής πραγματικότητας. Δηλαδή, να γνωρίζουν, οι ίδιοι πρώτα, τι είναι αποδεκτό και σε ποιο βαθμό, και, στη συνέχεια, να το εφαρμόζουν στη ζωή τους. Επίσης, η διαπαιδαγώγηση που ασκούν πρέπει να χαρακτηρίζεται, πρώτον, από καθαρή αγάπη προς το παιδί, ανεξάρτητα απ' τις πράξεις του, από ένθερμο ενδιαφέρον, ειλικρίνεια, συνέπεια και διακριτική εποπτεία⁵. Στην αντίθετη περίπτωση,

³ Αναφ. Roques, 2001.

⁴ Αναφ. Roques, 2001.

⁵ Σ.τ.επ., βλ. *Τα Παιδιά Μαθαίνουν αυτό που Ζουν*, της παιδοψυχολόγου Δρ. Ντόροθι Νόλτε, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα, 1999.

«όταν έρθει η εφηβεία και η ενηλικίωση, τα άτομα δεν θα έχουν αναπτύξει συμπεριφορά κατάλληλη ούτε για τη θέση ούτε για την ηλικία τους, και δεν μπορούμε να περιμένουμε να εκδηλώσουν αυτοέλεγχο της κοινωνικότητας που δεν έχουν αποκτήσει» (Hill, 1980, σ. 91). Χαρακτηρίζονται, συνήθως, από ανωριμότητα και έχουν ελλείψεις στις δεξιότητες ν' αντεπεξέρχονται τις προκλήσεις της ζωής - καταστάσεις που, μελλοντικά, μπορούν ν' ανατραπούν σε μεγάλο βαθμό, ανάλογα με το περιβάλλον που θα ζήσουν και τις ευκαιρίες που θα τους παρέχει.

Οι βάσεις για την καλλιέργεια του αυτοέλεγχου προδιαγράφονται από την περίοδο της προσχολικής και της σχολικής ηλικίας (Krivanek, 1988a). Επομένως, χωρίς αμφιβολία, το μεγάλο μέρος της ευθύνης για την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση ενός νέου βρίσκεται, κατά κύριο λόγο, στις πλάτες των γονιών του. Αυτοί είναι επιφορτισμένοι να μεταδώσουν στα παιδιά τους την ικανότητα του αυτοέλεγχου προσφέροντας τη δική τους συμπεριφορά ως ζωντανά παραδείγματα. Κάτι τέτοιο δεν σημαίνει ότι απαλλάσσονται των ευθυνών τους και οι υπόλοιποι παράγοντες που περιστοιχίζουν μια οικογένεια. Το σχολείο, η τηλεόραση, η εκκλησία, καθώς και οι άλλοι πολιτισμικοί, αθλητικοί και πολιτικοί θεσμοί φέρουν μεγάλη ευθύνη, όχι μόνο για τη γαλούχηση της νεολαίας που έχουν αναλάβει μέσω των διαφόρων δραστηριοτήτων, αλλά, κυρίως, μέσω των παραδειγμάτων συμπεριφοράς, στάσης και ζωής, την οποία τα στελέχη τους θα προσφέρουν στους νέους. *‘Εικόνα σου είμαι, κοινωνία, και σου μοιάζω’* είχε γράψει η Γαλάτεια Καζαντζάκη και δεν είχε καθόλου άδικο. Τα νεαρά άτομα ρουφάνε σαν σφουγγάρι τον τρόπο των γονιών και των γύρω τους και για τα καλά αλλά και τα κακά τους.

Ούτε οι νέοι είναι απαλλαγμένοι των δικών τους ευθυνών με το να φορτώνουν τη συμπεριφορά τους στην οικογένεια και στην κοινωνία ως αποκλειστικά υπεύθυνους. Εάν, τελικά, επιλέξουν τη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών, αντί κάτι άλλου, ως μέσο φυγής, αντίδρασης, κοινωνικοποίησης ή διασκέδασης η απόφαση είναι δική τους. Με το να υποδύονται το ρόλο του *‘ανήμπορου’* αποποιούνται τις ευθύνες τους και κάνουν την παλινόρθωσή τους πρακτικά αδύνατη.

Οι γονείς, επίσης, με το να αισθάνονται ενοχές για την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά των παιδιών τους, δεν βοηθούν, ουσιαστικά, την κατάσταση. Σ' αυτές τις περιπτώσεις οι ενοχές είναι ένα άχρηστο συναίσθημα. Εάν, ειλικρινά, επιθυμούν να βοηθήσουν θα πρέπει να κάνουν αναδρομή και, έστω και καθυστερημένα, να προωθήσουν την ανάπτυξη του αυτοέλεγχου. Αυτό σημαίνει να σταματήσουν να καλύπτουν το παιδί ο ένας από τον άλλο (συνήθως, η μάνα από τον πατέρα) και να του δείξουν από κοινού εκείνα που ίσως να μην του είχαν δείξει στο παρελθόν: Τη συνέπεια, την ειλικρίνεια, τη σταθερότητα, το ένθερμο ενδιαφέρον και τη διακριτική εποπτεία. Έτσι γρήγορα θα αποκτήσει εμπειρίες τις οποίες ίσως να μην είχε στο παρελθόν και θα καλύψουν αρκετό από το χαμένο έδαφος. Μια πρόταση για θεραπεία ανεξάρτησης θα πρέπει να γίνεται υπό μορφή διαλόγων, ν' ανοίγουν μπροστά τους τις εναλλακτικές επιλογές που έχουν, και όχι να επιβάλλεται επιτακτικά. Ο αυταρχισμός θα κάνει το παιδί είτε να αντιδράσει αρνητικά είτε να βγάλει την ευθύνη από πάνω του και να την φορτώσει στο περιβάλλον του - συνήθως στους γονείς και στον θεραπευτή του. Εάν το άτομο επιλέξει να συνεχίσει αυτή την παραβατική ζωή και δεν παίρνει αποφάσεις για αλλαγή, τότε οι γονείς καλά θα κάνουν να αποσύρουν σημαντικά τη συναισθηματική και την οικονομική στήριξη που τους παρέχουν. Πολλοί φοβούνται (ακόμη και εκβιάζονται από τα παιδιά τους) πως αν κρατήσουν τέτοια στάση θα συμβούν τα χειρότερα. Δηλαδή, θ' αρχίσει να κλέβει, να εμπορεύεται ο ίδιος τις ουσίες ή να εκδίδεται. Με το να ενδίδουν σ' αυτού του είδους τους εκβιασμούς, οι γονείς συμβάλλουν πλέον, ενεργά και επ' αόριστο, στη συνέχιση αυτής της παθολογικής κατάστασης. Τότε, μόνο αν συμβούν συνταρακτικές αλλαγές στη ζωή του χρήστη θα τον κάνουν να κινητοποιηθεί και ν' αναθεωρήσει τη στάση του για να πάρει διαφορετικές αποφάσεις⁶.

⁶ Σ.τ.επ., βλ. *Το Σύνδρομο του Πήτερ Παν - Οι άνδρες-παιδιά και η μαραθόνια πορεία τους προς την ωριμότητα*, του ψυχολόγου Δρ. Νταν Κίλεϊ, Εκδόσεις Θυμάρη, Αθήνα, 1986.

Η στάση και η συμπεριφορά των γονιών καθορίζουν, επίσης, σε μεγάλο βαθμό, την προσωπική ανάπτυξη του ατόμου. Η παιδική ηλικία και η εφηβεία είναι περίοδοι σημαντικών αλλαγών στη φυσική, στη νοητική και στην ψυχολογική ανάπτυξη του ανθρώπου. Στις ιδανικές περιπτώσεις εξέλιξης, ένας νέος ενήλικας θα έχει αναπτύξει ικανοποιητικά την αίσθηση της προσωπικής του ταυτότητας, σαν ξέχωρη οντότητα από εκείνη των γονιών και της οικογένειάς του. Θα μπορεί να επιδιώκει αυτόνομη συναισθηματική, κοινωνική και επαγγελματική εξέλιξη, ωθούμενος από εσωτερικά κίνητρα που θα τον οδηγούν όλο και πλησιέστερα στην καταξίωση και στην αυτοπραγμάτωση (Birren, Kinney, Schaie & Woodruff, 1981).

Ένα παιδί για να πλησιάσει, όταν ενηλικιωθεί, σ' ένα μικρό ή μεγάλο βαθμό, την ιδεώδη εξέλιξη, θα περάσει από αρκετά μεταβατικά αναπτυξιακά στάδια. Κάθε μία μεταβατική αλλαγή σημαίνει ότι το παιδί θα πρέπει να εγκαταλείψει την άνεση και την ισορροπία που του παρέχει ένα ολοκληρωμένο, αλλά κατώτερο στάδιο ανάπτυξης, για να επιχειρήσει την εξέλιξή του σ' ένα ανώτερο, αλλά, πρωτόγνωρο και πιο σύνθετο. Οι συμπεριφορικές αλλαγές που συμβαίνουν σ' ένα νέο για να πετύχει την αναπτυξιακή του αναβάθμιση εμπεριέχουν ρίσκο, κινδύνους και άγχος, γι' αυτό, συχνά, είναι στενάχωρες και προκαλούν δυσφορία στον ίδιο αλλά και για στους γονείς του. Όμως, είναι απαραίτητες για μια πρόσφορη και ικανοποιητική ανάπτυξη⁷.

Οι συμπεριφορές που μπορούν να θεωρηθούν παρεκκλίνουσες είναι εκείνες που δεν είναι συμβατές με το ανάλογο αναπτυξιακό στάδιο που θα έπρεπε να βρίσκεται το άτομο σύμφωνα με την ηλικία του. Ο κάθε γονιός είναι υποχρεωμένος να μπορεί να διακρίνει τις αποκοτιές εκείνες του παιδιού του που είναι συμβατές με το στάδιο ανάπτυξης που βρίσκεται, από εκείνες που μπορούν να παρεμποδίσουν μια ομαλή εξέλιξη. Κάτι τέτοιο μπορεί να πράξει ο καθ' ένας, χωρίς να είναι υποχρεωμένος να σπουδάσει ψυχολογία, αρκεί να διαθέτει τον κοινό νου. Να είναι διατεθειμένος ν' αφιερώνει χρόνο ώστε να δείχνει έμπρακτα το ενδιαφέρον του και, αν χρειαστεί, να μην διστάσει να συμβουλευτεί έναν ειδικό.

Τρεις βασικοί ψυχολογικοί μηχανισμοί που θα ωθήσουν το άτομο μέσα από την αναπτυξιακή διαδρομή του είναι αυτοί της *μίμησης*, της *ταυτοποίησης* και της *ενίσχυσης* της *συμπεριφοράς*. Μια συμπεριφορά, δηλαδή, που επιδίδεται ένας νέος, είναι αποτέλεσμα μάθησης, που πραγματοποιείται με το να παρατηρεί και να ενστερνίζεται -συνειδητά ή ασυνειδητά- συμπεριφορές άλλων προσώπων που είναι σημαντικά στη ζωή του, ή άλλων νέων που βρίσκονται σε υψηλότερο αναπτυξιακό στάδιο από αυτόν. Στη συνέχεια, αυτές οι συμπεριφορές θα εκδηλώνονται όλο και συχνότερα όταν ενισχύονται, επικροτούμενες από εκείνους τους οποίους μιμείται ή ταυτίζεται.

Σημαντικό ρόλο σ' αυτή τη διαδικασία μάθησης παίζουν οι γονείς. Ακόμη και κατά την περίοδο της εφηβείας, όπου ο νέος αμφισβητεί και στασιάζει ενάντια σε αρκετούς από τους κοινωνικούς ή οικογενειακούς θεσμούς, πολύ σπάνια θα βρεθούν περιπτώσεις νέων που απορρίπτουν ολοσχερώς τις αξίες των γονιών τους. Συνήθως, η συμπεριφορά τους θα έχει, παράλληλα, στοιχεία απόρριψης, καθώς, και στοιχεία μίμησης ή ταύτισης. Εάν, για παράδειγμα, ένας νέος θέλει να αμβλύνει το άγχος που φυσιολογικά του προξενεί η αναπτυξιακή διαδικασία, ενδεχομένως να μιμηθεί τους γονείς του, όταν αυτοί χρησιμοποιούν ψυχοδραστικές ουσίες (αλκοόλ ή αγχολυτικά φάρμακα) για να μειώνουν το άγχος τους. Εάν, παράλληλα, όμως, θέλει να εκδηλώσει και την αντίδρασή του απέναντί τους, οι πιθανότητες θα είναι μεγαλύτερες να επιλέξει κάποια παράνομη ουσία, όπως κάνναβη ή ηρωίνη, η οποία βρίσκεται σε αντίθεση με τις επιλογές των γονιών του (Krivanek, 1988a). Σε καμιά περίπτωση, επομένως, δεν μπορεί να υποτιμηθεί η δύναμη της μίμησης και της ταύτισης - τα παιδιά αντιγράφουν τους γονείς τους. Ακόμη και σε περιπτώσεις που επαναστατούν ενάντια σε κάτι που διαφωνούν, θα βρουν τρόπους να το πράξουν δανειζόμενα πολλά στοιχεία από τη γονεϊκή συμπεριφορά.

⁷ Σ.τ.επ., βλ. *Παιδικότητα και Εφηβεία: Τα στάδια ανάπτυξης και οι αλλαγές της ψυχολογίας του παιδιού από τη γέννηση μέχρι την ωριμότητα*, του ψυχιάτρου Δρ. Τζέιμς Χάντφιλ, Εκδόσεις Θυμάρη, Αθήνα, 1978.

Η περίοδος της εφηβείας είναι το μεταβατικό στάδιο από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση - είναι μια περίοδος οργανικού και συναισθηματικού αναβρασμού. Η υπέρμετρη ευαισθησία στην εμφάνισή τους, οι ορμονικές αλλαγές που συμβαίνουν λόγω της σεξουαλικής ωρίμανσης, καθώς και οι πρωτόγνωρες αλλαγές στη φυσική τους διάπλαση, συχνά τους κάνουν να έχουν μειωμένη αυτοεκτίμηση και να αισθάνονται δυσφορία για το παραμικρό που τους συμβαίνει. Δεν διαθέτουν ακόμα ανεπτυγμένη την προοπτική ν' αντιληφθούν ότι οι αλλαγές αυτές είναι μια απόλυτα φυσιολογική και μεταβατική διαδικασία.

Κατά την εφηβεία, επίσης, σημαντικές αλλαγές συμβαίνουν στο χώρο και στον τρόπο της εκπαίδευσης. Από το οικείο περιβάλλον του δημοτικού σχολείου τα παιδιά πηγαίνουν στους πιο απρόσωπους και απαιτητικούς χώρους του γυμνασίου και του λυκείου. Εκεί θα βρεθούν στην ανάγκη ν' αναπτύξουν, με περισσότερη υπευθυνότητα, πλέον, τις κοινωνικές τους δεξιότητες, ώστε ν' αντεπεξέλθουν στις νέες και απαιτητικότερες συνθήκες. Αυτή την περίοδο θα έχουν μεγαλύτερη ανάγκη τις φιλικές σχέσεις και τις συναναστροφές απ' ό,τι στο παρελθόν.

Κάθε πρωτόγνωρη αλλαγή προξενεί άγχος και ψυχική δυσφορία στον άνθρωπο. Πόσο μάλλον σ' ένα νέο που δεν έχει επαρκείς εμπειρίες ν' αντιμετωπίζει καινούργιες καταστάσεις. Αυτές θα είναι οι πρώτες σημαντικές του ευκαιρίες να μάθει ν' ανέχεται και ν' αντιμετωπίζει τον ψυχικό πόνο, καθώς, και να προσαρμόζεται σε καινούργια δεδομένα.

Τα νεαρά άτομα ανταποκρίνονται στις νέες απαιτήσεις με διάφορους τρόπους και σε διαφορετικούς βαθμούς επιτυχίας. Ποιες θα είναι οι καταλληλότερες συνθήκες που μπορούν να προετοιμάσουν ένα παιδί για την ομαλότερη εξέλιξη μέχρι την ενηλικίωσή του; Μερικοί από τους νέους που κατακλύζονται από το άγχος του άγνωστου, αρνούνται ν' αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι, και αμύνονται υποχωρώντας σε υποδεέστερες, για την ηλικία τους, παιδιαστικές συμπεριφορές. Άλλοι, προσπαθώντας ν' αποφύγουν τις ταραχές της αλλαγής, προσκολλώνται στις γνώριμες καταστάσεις και ακολουθούν την πεπατημένη οδό. Φοβούνται να πειραματιστούν με κάτι το διαφορετικό και περιμένουν από τους μεγαλύτερους να πάρουν πρωτοβουλίες και αποφάσεις για την εξέλιξή τους. Για τους γονείς, αυτά είναι τα 'ήσυχα' και 'καλά' παιδιά που δεν προξενούν προβλήματα. Κάποιοι άλλοι νέοι, όμως, έρχονται σε αντιπαράθεση με τις προκλήσεις και προσπαθούν ν' αντεπεξέλθουν. Διαθέτουν στοιχεία ικανά για συντονισμένη, αυτοπαρακινητική και ολοκληρωμένη συμπεριφορά που, με την κατάλληλη διακριτική εποπτεία των γονιών, μπορεί να οδηγηθούν στην αλλαγή. Τα παιδιά αυτά κάνουν τους γονείς να καρδιοχτυπούν συχνότερα, γιατί είναι διατεθειμένα να παίρνουν ρίσκο περισσότερο από τ' άλλα και να επιχειρούν. Δυστυχώς, αυτά τα παιδιά είναι και εκείνα που έχουν τις περισσότερες πιθανότητες να πειραματιστούν και με ουσίες. Οι γονείς εδώ έρχονται αντιμέτωποι μ' ένα μεγάλο δίλημμα: Θα προτιμούσαν να βλέπουν τα παιδιά τους γεμάτα από νεανικό αυθορμητισμό και να παίρνουν ρίσκο στη συμπεριφορά τους ή να παραμένουν 'στην άκρη', συγκρατημένα και διστακτικά; Ο καθένας ας δώσει τη δική του απάντηση.

Μακρόχρονη έρευνα στην Αμερική μελέτησε μεγάλο αριθμό οικογενειών από την περίοδο της προσχολικής ηλικίας των παιδιών τους μέχρι και την ολοκλήρωση της εφηβείας τους (Baumgard, 1985). Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Σύμφωνα με τους ερευνητές, οι νέοι που διέθεταν κοινωνική ωριμότητα και προσωπικότητα με δεξιότητες είχαν περισσότερες πιθανότητες να πειραματιστούν με το κάπνισμα της κάνναβης. Εάν δεν κάπνιζαν και διέθεταν και υψηλό δείκτη νοημοσύνης μαζί με τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά, ήταν εκείνοι που μάλλον θα ασκούσαν κριτική στις συνήθειες των φίλων τους. Οι νέοι με λιγότερες δεξιότητες προσωπικότητας ή κοινωνικής ωριμότητας επιδίδονταν περισσότερο στη χρήση νόμιμων ουσιών, και όχι τόσο στην κάνναβη - ίσως, γιατί αισθανόντουσαν ότι δεν μπορούσαν ν' αναλάβουν το ρίσκο που απαιτεί μια παράνομη δραστηριότητα. Αυτό ήταν εμφανέστερο με τα κορίτσια τα οποία επιδίδονταν περισσότερο στη χρήση χαπιών και αλκοολούχων ποτών.

Παιδιά που διέθεταν αρκετές ικανότητες προσαρμογής προέρχονταν από οικογένειες τις οποίες οι ερευνητές ονόμασαν *θετικές*. Οι γονείς ήταν απαιτητικοί και ασκούσαν τη γονική εξουσία με κυριότητα και διάκριση (Baumrind, 1985). Έδειχναν επιδεκτικότητα και ένθερμο ενδιαφέρον για τις ανάγκες των παιδιών τους, όπως αυτές αναδύονταν μέσα από εποικοδομητικό διάλογο. Οι γονείς ήταν, επίσης, λογικοί και τρυφεροί μαζί τους. Τα αγόρια ήταν συνεργάσιμα και προσφιλή, ενώ τα κορίτσια έδειχναν να υπερισχύουν στο περιβάλλον των συνομηλίκων τους, να βάζουν σκοπούς στις δραστηριότητές τους και να επιδιώκουν να τους πραγματοποιήσουν.

Στις *φιλελεύθερες* οικογένειες οι γονείς δεν ασκούσαν κυριότητα στα παιδιά και δεν ήταν απαιτητικοί, αλλά εκδήλωναν τα συναισθήματά τους με τρυφερότητα. Τα παιδιά τους αν και ήταν κοινωνικά υπεύθυνα, δεν έδειχναν να έχουν ανεπτυγμένο το αίσθημα της ανεξαρτησίας. Ήταν, μάλλον, διστακτικά στο να εκφράζουν τα συναισθήματα και τις επιθυμίες τους, και αδύναμα στο να επιδιώκουν και να πετυχαίνουν σκοπούς.

Στις *αυταρχικές* οικογένειες οι γονείς ασκούσαν την εξουσία ελεγκτικά, κρατούσαν συναισθηματική απόσταση, είχαν ελλιπή εποικοδομητικό διάλογο και αποστασιοποιημένη τρυφερότητα. Τα παιδιά, κατά κύριο λόγο, εξέφραζαν, συχνότερα, δυσαρέσκεια, απόσυρση στον εαυτό τους και καχυποψία στο περιβάλλον τους. Τα αγόρια ήταν επιθετικά και αντιδραστικά, ενώ τα κορίτσια στερούνταν το αίσθημα της ανεξαρτησίας και αδυνατούσαν να εκφράσουν σκέψεις και συναισθήματα.

Η αυταρχική διαπαιδαγώγηση μπορεί να παρεμποδίζει ένα νέο στο να εκτεθεί νωρίς στις παράνομες ουσίες - δεν ισχύει, όμως, το ίδιο και για τις νόμιμες. Δημιουργεί, επίσης, και άλλες δυσχερείς καταστάσεις. Η προσπάθεια να εξουσιάζει ένας άνθρωπος κάποιον άλλο βρίσκει αντίσταση σε οποιαδήποτε ηλικία. Πόσο μάλλον σ' έναν έφηβο που αισθάνεται ακόμη περισσότερο την ανάγκη ν' ανεξαρτητοποιηθεί. Εκείνος που μεγαλώνει με αυταρχικούς ή εξουσιαστικούς γονείς, εάν απορρίπτει τον τρόπο με τον οποίο τον διαπαιδαγωγούν, θ' απορρίψει και αρκετές από τις αξίες τους. Ενδεχομένως, μέσα σ' αυτές να εντάσσεται και η απόρριψη της στάσης των γονιών για τα 'ναρκωτικά'. Ο νέος αυτός θα διατρέχει υψηλότερο κίνδυνο να εμπλακεί με τις ουσίες, όταν κάποια στιγμή 'σπάσει το χαλινάρι'. Τότε, θα έχει ένα λόγο παραπάνω να συμπεριφερθεί αντιδραστικά, ενάντια στις πεποιθήσεις των γονιών του, και να κάνει ό,τι μέχρι πρότινος δεν είχε κάνει. Θα είναι πολύ δύσκολο, επίσης, γι' αυτόν ν' αναπτύξει σεβασμό στις κοινωνικές αξίες, αφού αυτές δεν θα έχουν καλλιεργηθεί μέσα του, αλλά θα έχουν επιβληθεί από μια αυταρχική γονεϊκή εξουσία - την οποία, μόλις του δοθεί η ευκαιρία, θα ήθελε ν' αποτινάξει. Ούτε ο εσωτερικός έλεγχος της συμπεριφοράς και των συναισθημάτων θα έχει καλλιεργηθεί ικανοποιητικά, όταν ο νέος έχει μάθει οι άλλοι να τον εξουσιάζουν. Μάλλον, θα είναι περισσότερο ευάλωτος στους εξωγενείς παράγοντες και στις επιδράσεις των φίλων του, αφού θα έχει καχεκτικά ανεπτυγμένο τον αυτοέλεγχο και ανεπάρκεια στην αυτοκριτική (Krivanek, 1988a).

Πολλά από τα θετικά γνωρίσματα των γονιών, όπως η συνοχή στην οικογένεια, η τήρηση των παραδόσεων, η σταθερότητα, το ένθερμο ενδιαφέρον, η παραινεση, το παράδειγμα και η αυτογνωσία, έδειξαν ότι δρουν προστατευτικά απέναντι στα παιδιά (Baumrind, 1985). Ακόμη και σ' εκείνες τις περιπτώσεις όπου ένας νέος πειραματίζεται με τις ουσίες, τα θετικά στοιχεία των γονιών -στις πλείστες των περιπτώσεων- μπορούν να δράσουν σαν ασφαλιστικές δικλείδες και να ανατρέψουν τη διολίσθηση σε άλλες, χειρότερες, μορφές χρήσης.

Παρόμοια συμπεράσματα βγήκαν και από την έρευνα που προαναφέρθηκε, μεταξύ Ελληνικών οικογενειών του Σύδνεϋ (Constantinides, 1992). Παιδιά των οποίων οι γονείς έδειχναν ειλικρινή φροντίδα, ένθερμο ενδιαφέρον, ήταν παραιντικοί και ασκούσαν διακριτική εποπτεία, είχαν λιγότερες πιθανότητες να εμπλακούν με τις ουσίες. Συγκεκριμένα, η χρήση μεταξύ των αγοριών και κοριτσιών ήταν χαμηλότερη, όταν ο πατέρας, κυρίως, διέθετε με επάρκεια αυτά τα χαρακτηριστικά.

Όταν, αντίθετα, ο πατέρας έδειχνε να είναι συναισθηματικά απόμακρος, η χρήση ήταν σημαντικά υψηλότερη μεταξύ των κοριτσιών (Constantinides, 1992). Παρεμφερείς επισημάνσεις

έγιναν και σε έρευνα που διεξήχθη στον Ελληνικό χώρο από την Μαδιανού και τους συνεργάτες της (1992). Συγκεκριμένα, ανέφεραν ότι «...οι συστηματικοί χρήστες παράνομων ουσιών και οι περιστασιακοί χρήστες σε μικρότερα ποσοστά ανέφεραν ότι ο πατέρας τους ήταν φυσικά ή συναισθηματικά 'απών' από το σπίτι...» (σ. 236). Αυτή η «έκπτωση της πατρικής λειτουργίας», όπως την ονομάζει η Μάτσα (2001, σ. 267), είναι ένας από τους σημαντικούς παράγοντες της ελλειμματικής κοινωνικοποίησης και συμπεριφοράς των νέων. Ο σημαντικός ρόλος που παίζει η πατρότητα στην εξέλιξη ενός νέου είναι προφανής μέσα από την αναφορά ενός πρώην χρήστης, ο οποίος μού είχε συνοψίσει τη σχέση με τους γονείς με τ' ακόλουθα λόγια:

«Σαν παιδί πιστεύω πως ήμουν κλειστός χαρακτήρας, και αυτό όχι γιατί μου άρεσε, αλλά γιατί δεν έβλεπα να με νιώθουν οι δικοί μου - με πείραζε πολύ. Παρ' όλα αυτά, υπήρχε μια πληθώρα παροχών και αγαθών στο σπίτι μας. Δεν θυμάμαι ποτέ να λιμπίστηκα κάτι σαν παιδί και να μην το έχω. Ό,τι καινούργιο κυκλοφορούσε, από ρούχα ή παιχνίδια το είχα πρώτος εγώ απ' όλους τους φίλους μου. Μόνο στο ντύσιμο και στην εμφάνιση ήθελα να είμαι διαφορετικός από εκείνα που μου επέβαλαν οι γονείς.

Η μητέρα μου ήταν καλή νοικοκυρά και ήθελε να έχει το σπίτι πάντα στην εντέλεια. Ποτέ δεν σεβάστηκε τον ιδιωτικό μου χώρο. Αλλά, εγώ είχα τον τρόπο μου να την παραμυθιάζω -αφελής και ευκολόπιστη όπως ήταν- για 'κείνα που έκανα και της φαινότουσαν παράξενα ή δεν της άρεσαν. Ο πατέρας μου ήταν αφοσιωμένος στη δουλειά του, και ήταν πολύ δύσκολο να τον δούμε ή να βρεθούμε σαν οικογένεια στο σπίτι. Αυτό που έχει μείνει έντονα στη μνήμη μου είναι να τον βλέπω να τρώει το φαγητό του και μετά, πτώμα όπως ήταν μετά τη δουλειά, να κάθεται μισοκοιμισμένος μπροστά στην τηλεόραση. Άλλες φορές πάλι, ερχόταν πολύ αργά στο σπίτι, με μουτζουρωμένη από πάνω ως κάτω τη φόρμα της δουλειάς, και σύντομα έπεφτε για ύπνο. Αραιά και που μ' έπιανε και με συμβούλευε, να προσέχω εκεί που πήγαινα να μη μου βάλει κανείς τίποτε μέσα στο πιτό μου. Κι εγώ από μέσα μου σκεφτόμουν: Πόσο καλά θα ήταν αν κάποτε, κάποιος, κάτι μου έβαζε! Κατά τ' άλλα είμαστε μια 'καθώς πρέπει' οικογένεια, αρεστή στη γειτονιά και στους συγγενείς μας».

Τέλος, πολύ σημαντικός αρνητικός παράγοντας σε μια οικογένεια είναι και η *δυσλειτουργία* μέσα σ' αυτήν. Σύμφωνα με ανασκόπηση της βιβλιογραφίας από τους Stanton και Todd (1982), η δυσλειτουργία μπορεί να παρουσιαστεί σε οποιαδήποτε μορφή οικογενειακού συστήματος. Προγενέστερες γενεές αυτών των οικογενειών, συχνά έχουν βεβαρημένο ιστορικό στις εξαρτήσεις, κυρίως από το πιτό ή τα τυχερά παιχνίδια. Επίσης, οι ξαφνικοί και οι πρόωροι θάνατοι είναι ένα σύνηθες χαρακτηριστικό τους.

Η δυσλειτουργία στην οικογένεια συμβαίνει όταν κάποιοι ρόλοι σημαντικών προσώπων εκτοπίζονται, και κάποιοι άλλοι αλληλοκαλύπτονται. Είναι συχνό το φαινόμενο σ' αυτές τις καταστάσεις, τρίτα πρόσωπα -έξω από την οικογένεια- να υιοθετούν ρόλους που δεν τους αρμόζουν και να επεμβαίνουν ασκώντας σημαντική επιρροή. Οι γονείς, τότε, αναπτύσσουν ισχυρές συμμαχίες με κάποιο από τα παιδιά τους ή, ακόμη, και με πρόσωπα εκτός της άμεσης οικογένειας. Οι διαμάχες, που προκύπτουν κατά καιρούς, εκδηλώνονται άραυτα και για ασήμαντες αφορμές, και χαρακτηρίζονται από τραχύτητα και ένταση. Παρόλα αυτά τα μέλη της οικογένειας ισχυρίζονται ότι είναι 'δεμένα' μεταξύ τους και φροντίζουν πολύ ο ένας τον άλλο.

Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η διαπαιδαγώγηση μπορεί να είναι ανεπαρκής, γιατί το βάρος της πέφτει αποκλειστικά στις πλάτες εκείνου που θέλει να υποδύεται το ρόλο του 'σωτήρα' και να τα παίρνει όλα πάνω του. Άλλες φορές, πάλι, είναι πέραν του δέοντος αποπνικτική, αλληλοκαλυπτόμενη ή αλληλοσυγκρούμενη, γιατί εμπλέκονται πολλοί, σε ρόλους που δεν θα έπρεπε να έχουν και σε βαθμούς ανεπίτρεπτους.

Όταν υπάρχει έντονη δυσλειτουργία στην οικογένεια, τα μέλη της -κυρίως τα νεαρά- δυσκολεύονται πολύ να βρουν το ρόλο που τους αρμόζει. Κατά συνέπεια, συγχέονται και παρουσιάζουν ανεπάρκεια στην εξέλιξή τους και στη δημιουργία ή στην υλοποίηση αξιόλογων στόχων. Ένα νεαρό άτομο, επίσης, όταν δυσκολεύεται να βρει το ρόλο του, μπορεί ν' αντιδράσει είτε

με απάθεια, ή να εκδηλώσει κάποια ψυχοπαθολογικά συμπτώματα, ή να εμπλακεί σε παρεκκλίνουσες συμπεριφορές, όπως τη χρήση ουσιών.

Εν ολίγοις, οι γονείς θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους κάποια πράγματα από την προσχολική, ακόμη και βρεφική, ηλικία των παιδιών τους:

- Θα πρέπει, οι ίδιοι, με τη στάση τους και τη συμπεριφορά τους, να προσφέρουν *αξιόπιστα και ικανοποιητικά παραδείγματα* προς μίμηση -πρότυπα- στα παιδιά τους. Τις στάσεις και τις νοοτροπίες που θα ήθελαν τα παιδιά τους να ενστερνιστούν θα πρέπει, πρώτα απ' όλα, οι ίδιοι να σέβονται και να τις κάνουν πράξη. Δεν είναι δυνατό κάποιος να επιδίδεται σε κατάχρηση ψυχοδραστικών ουσιών -έστω και νόμιμων- και να απαιτεί από τα παιδιά του να μην ακολουθήσουν την ίδια συμπεριφορά. Μ' άλλα λόγια, η συμπεριφορά τους θα πρέπει να έχει συνέπεια μ' εκείνα που πρεσβεύουν.
- Καλό θα είναι να έχουν μάθει, ή να φροντίσουν να μάθουν -ποτέ δεν είναι αργά- να *υιοθετούν γονεϊκή φροντίδα και διαπαιδαγώγηση θετική*. Αυτό δεν σημαίνει ότι θα είναι ελαστικοί - μάλλον αυστηροί θα πρέπει να είναι, αλλά όχι αυταρχικοί. Να αφιερώνουν χρόνο, επιδεκτικότητα και ένθερμο ενδιαφέρον, ώστε να κατανοούν τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες των παιδιών τους, χωρίς να είναι υποχρεωμένοι να συμφωνούν μαζί τους, ούτε κι εκείνα με τους γονείς τους.
- Ένας γονιός *δεν είναι υποχρεωμένος να κάνει όλα τα χατίρια* στα παιδιά του για να είναι καλός. Συνήθως, αυτό συμβαίνει όταν αισθάνεται ενοχές για κάποιες αμέλειές του και θέλει να τις καλύψει ενδίδοντας σε κάθε απαίτηση του παιδιού. Θα πρέπει να μάθει και να αρνείται - μερικές φορές και με οποιοδήποτε κόστος. Μέσα από την λογική και με επιχειρήματα άρνησής του, το παιδί μαθαίνει πως δεν μπορεί να τα έχει όλα - κι αυτό είναι ένας καλός τρόπος διαπαιδαγώγησης για την ανάπτυξη του αυτοελέγχου, την αναβολή για την ικανοποίηση της ευχαρίστησης και την ανάπτυξη της ικανότητας ανοχής στη στέρηση.
- Οι γονείς, και ιδιαίτερα ο πατέρας, θα πρέπει να βρίσκονται *συναισθηματικά κοντά στα παιδιά*, ακόμα και όταν η εργασία τους απαιτεί να βρίσκονται μακριά από το σπίτι. Εάν πραγματικά το θέλει, θα τα καταφέρει να είναι 'κοντά' - με ένα τηλεφώνημα ή, ακόμα καλύτερα, με ένα γράμμα, όπου θα μπορούν να ανταλλάξουν πιο άνετα τις σκέψεις τους και τα συναισθήματά τους, και όχι απλά να ζητούν να μάθουν 'τι γίνεται;'.
• Όταν πρόκειται να πάρουν σημαντικές αποφάσεις, λογικό είναι συχνά να έχουν διαφορετικές απόψεις οι γονείς μεταξύ τους. Όμως, μπροστά στα παιδιά θα πρέπει να έχουν αποφασίσει να κρατήσουν *κοινό μέτωπο*. Εάν αυτό δεν είναι δυνατό, γιατί δεν το επιτρέπει η φύση του θέματος, τότε καλό θα είναι να ζητήσουν και τη γνώμη των παιδιών τους, εάν αυτά βρίσκονται σε ηλικία που να μπορούν να την προσφέρουν. Μ' αυτό τον τρόπο δίνεται η ευκαιρία στο παιδί να 'τριφτεί' στη διαδικασία λήψης αποφάσεων - κάτι που θα είναι απαραίτητο για να γίνει αύριο υπεύθυνο μέλος της κοινωνίας.
- Οι *ρόλοι* του κάθε γονιού να είναι *ξεκάθαροι να αλληλοσυμπληρώνονται*, αλλά όχι να αλληλοκαλύπτονται ή να 'καπελώνονται' ο ένας από τον άλλο. Όπως συμβαίνει συνήθως, ο ρόλος του πατέρα να εκτοπίζεται από την υπερβολική φροντίδα της μητέρας, κι απ' την άλλη, ο πατέρας να 'νίπτει τας χείρας του'.
- Την *κύρια ευθύνη* για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών την έχει ο πατέρας και η μητέρα. Τρίτα πρόσωπα, όπως παππούς, γιαγιά, θείος, θεία, φίλοι, ξαδέλφια κ.ά., είναι πολύ καλό να βρίσκονται κοντά στην οικογένεια και να έχουν το δικό τους -ξεχωριστό- ρόλο, γιατί συμβάλλουν στη διαφορετικότητα της διαπαιδαγώγησης ενός παιδιού, που είναι σημαντικός παράγοντας στη διάπλαση της κοινωνικότητάς του. Σε καμιά περίπτωση, όμως, δεν πρέπει οι ρόλοι τους να υποκαθιστούν εκείνους των γονιών (Schenk, 2003).

- Εάν είναι ανάγκη οι γονείς να εργάζονται και τη φροντίδα των παιδιών να την έχει η γιαγιά ή ο παππούς για κάποιο χρονικό διάστημα της ημέρας, καλό είναι να υπάρχει συνεννόηση, και ο λόγος των γονιών να έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από εκείνον του παππού ή της γιαγιάς. Ακραίο αρνητικό παράδειγμα είναι όταν οι γονείς εκτοπίζονται, και τον πρώτο και τελευταίο λόγο τον έχει η γιαγιά ή ο παππούς. Εάν αυτοί δείχνουν πως δεν έχουν την καλή διάθεση να συνεργαστούν, τότε καλύτερα θα είναι τα παιδιά να βρίσκονται στη φροντίδα ενός παιδικού σταθμού ή μιας baby sitter, παρά το οικονομικό κόστος που αυτό θα επιφέρει στην οικογένεια.
- Και, εάν οι γονείς είναι διαζευγμένοι, καλό θα είναι εκείνος που ζει μακριά να έχει τακτική επαφή με το σπίτι και να δείχνει το ενδιαφέρον του με τους τρόπους που προαναφέρθηκαν - και όχι με το να κάνει όλα τα χατίρια του παιδιού για να αμβλύνει τις όποιες δικές του ενοχές. Είναι μύθος να πιστεύουμε πως τα παιδιά που οδηγούνται στις ουσίες προέρχονται από χωρισμένες οικογένειες. Οι κίνδυνοι είναι μεγαλύτεροι όταν οι γονείς είναι συναισθηματικά απόντες από τη ζωή των παιδιών τους, έστω και αν η φυσική παρουσία τους υπάρχει μέσα στο σπίτι.

Ο ρόλος της 'κακής' παρέας

Είναι γεγονός πως όσο το παιδί περνά την εφηβεία και πηγαίνει προς την ενηλικίωση, θα δεχθεί πολλές επιδράσεις και από τους συνομήλικους που συναναστρέφεται. Κατά κύριο λόγο, όμως, αυτές θα είναι για τις καθημερινές του δραστηριότητες, ενώ οι επιδράσεις των γονιών θα συνεχίζουν να κυριαρχούν μέσα του για τους μακροπρόθεσμους ρόλους που θέλει να ενστερνισθεί στη ζωή (Kandel, 1980).

Οι επιδράσεις των συνομήλικων στην εφηβική ηλικία είναι σημαντικές. Ένας φίλος στην παρέα ή ένας συμμαθητής μπορεί να γίνει πρόσωπο για μίμηση. Τελευταία, όμως, η κοινή γνώμη έχει δώσει σε αυτούς πολύ μεγάλη έμφαση, σε βαθμό που να υποτιμάται ο ρόλος των γονιών. Πολλοί γονείς, συχνά, ρίχνουν τις ευθύνες για κάποιο παραστράτημα των παιδιών τους στις λεγόμενες 'κακές παρέες'. Με αυτό τον τρόπο, ενδεχομένως, να θέλουν να αμβλύνουν το άγχος των ενοχών που τους προξενούν οι δικές τους ανεπάρκειες, μετατοπίζοντας τις ευθύνες σε τρίτα πρόσωπα.

Υποτιμούνται, επίσης, και οι επιδράσεις άλλων ανθρώπων που μπορούν να υιοθετηθούν σαν πρότυπα. Τέτοια πρόσωπα βρίσκονται σε όλο το φάσμα της κοινωνίας - αρκεί να είναι σημαντικά στα μάτια του νέου. Το ρόλο αυτό μπορεί να παίξει οποιοσδήποτε: Ένας καθηγητής, ιερέας, καλλιτέχνης, αθλητής, επιχειρηματίας, επιστήμονας, εργάτης, κ.τ.λ.. Πολλοί γονείς και άλλοι ενήλικες, δυστυχώς, ίσως να μην έχουν αντιληφθεί τη μεγάλη σημασία που έχει για τα παιδιά αν αυτοί λειτουργήσουν ως *ικανά πρότυπα*. Αποφεύγουν την υποχρέωση, ενδεχομένως γιατί θεωρούν πως οι νέοι δεν τους δίνουν σημασία και, ούτως ή άλλως, κάνουν το δικό τους. Αυτού του είδους οι παραιτήσεις ωθούν τους έφηβους σε πρόωρη ανεξαρτητοποίηση, όταν ακόμη είναι ανεπαρκή τα εφόδιά τους για να αντιμετωπίσουν συναισθηματικές δυσκολίες ή να πάρουν σημαντικές αποφάσεις για τη ζωή τους (Dax, 1972). Η απομάκρυνση των ενήλικων προξενεί, επίσης, το αίσθημα της εγκατάλειψης και της δυσαρέσκειας. Οι ψυχοδραστικές ουσίες είναι ένα πάρα πολύ ισχυρό μέσο για να 'γιατρέψουν' τον πόνο της εγκατάλειψης και να εκδηλώσουν, ταυτόχρονα, εκδίκηση απέναντι σ' εκείνους που τους εγκαταλείπουν.

Η παραίτηση των μεγάλων κάνει αναγκαιότερη τη στροφή των νέων σε πρότυπα συνομήλικων και δίνει βαρύτητα σε τέτοιου είδους σχέσεις. Εάν οι παρέες επιδρούν αρνητικά στην εξέλιξη των νέων, οι γονείς θα δικαιολογηθούν ισχυριζόμενοι πως δεν μπορούν να ελέγξουν με ποιον κάνουν παρέα τα παιδιά τους. Συχνά προβαίνουν σε συμβουλές του τύπου: 'μη κάνεις αυτόν παρέα, αλλά κάνε εκείνον'. Αγνωούν πως η δική τους στάση και συμπεριφορά θα προκαθορίσει, σε πολύ μεγάλο βαθμό, και το είδος της συναναστροφής που θα έχουν τα παιδιά τους.

Αρκετές από τις φιλικές σχέσεις των νέων σχηματίζονται πολύ νωρίς, κατά τη διάρκεια της σχολικής ηλικίας και πολλές από αυτές διαρκούν ολόκληρη ζωή. Είναι προφανές, ότι παιδιά με παρόμοια χαρακτηριστικά, τρόπους συμπεριφοράς και αντιλήψεις έλκονται μεταξύ τους και αναπτύσσουν φιλίες. Λόγω αυτών των ομοιοτήτων, η σχέση τους θα βοηθήσει ώστε να ενισχυθούν ακόμα περισσότερο οι αντιλήψεις τους που τους έφεραν αρχικά κοντά, και θα ενδυναμώσει τις ήδη υπάρχουσες συμπεριφορές. Παρομοίως και αντίστροφα, όσο ενισχύονται ή και επεκτείνονται οι συμπεριφορές, τόσο θα ενδυναμώνονται οι αντιλήψεις και η σχέση τους. Η κατάσταση αυτή θα συνεχιστεί επ' αόριστο, μέχρις ότου πάντων να ικανοποιούνται οι αντιλήψεις του ενός από τις αντιλήψεις ή τη συμπεριφορά τους άλλου.

Θα αντιλαμβάνεται κανείς, λοιπόν, πόσο σημαντικές είναι οι φιλίες αυτές κατά τη διάρκεια της εφηβείας, και πόσο σημαντικότερες οι στάσεις των γονιών. Όταν ένας νέος δεν έχει ολοκληρωθεί σαν προσωπικότητα και κοινωνική οντότητα, ζητά κάπου ν' ακουμπήσει και να μοιρασθεί τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς του. Το οικείο περιβάλλον είναι εκείνο που έχει την άμεση υποχρέωση να του τα παρέχει. Εάν αυτό δεν είναι διαμορφωμένο έτσι που να του προσφέρει ικανοποιητική ανταπόκριση ή ανακούφιση, το παιδί θα στραφεί εντονότερα προς τα έξω για να τ' αποζητήσει. Εκείνοι οι νέοι που για κάποιους λόγους έχουν απορρίψει τις αξίες των μεγάλων, αισθάνονται ακόμη εντονότερη την ανάγκη να βρουν άλλους που να συμμερίζονται τις τάσεις τους και να ταυτιστούν μαζί τους. Η συναναστροφή στην παρέα των φίλων, με το πλεονέκτημα που διαθέτει η αλληλεγγύη μιας μικρής κοινωνικής ομάδας, θα είναι αναγκαία για να μειώσουν το άγχος τους. Επιπλέον, αλληλοστηριζόμενοι, θα μπορούν ευκολότερα να δείξουν τις αντιδράσεις τους στους μεγάλους με ποικίλους τρόπους παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, όπως αυτή των 'ναρκωτικών'.

Παιδιά που έχουν μεγαλώσει να δείχνουν αποδοχή προς την εξουσία των ενήλικων και σεβασμό προς τις κοινωνικές αξίες, έχουν και αυτά την τάση να έλκονται από τα κοινά χαρακτηριστικά τους και να διαμορφώνουν φιλίες. Έστω κι αν διαφωνούν με κάποιες από τις αντιλήψεις των μεγάλων, συνήθως, δείχνουν την ικανότητα να τις εκδηλώνουν με αποδεκτούς τρόπους. Σε συναθροίσεις τέτοιων ομάδων είναι δύσκολο να ενταχθεί κάποιος που κάνει χρήση ουσιών - απλά, δεν ταιριάζουν τα χνώτα του. Ή τις ουσίες θ' αφήσει, εάν δίνει μεγάλη σημασία στη συμμετοχή του στην ομάδα, ή θα αναγκαστεί να την εγκαταλείψει.

Η οικογένεια, επομένως, όπως και να το δούμε το θέμα, έχει μεγάλη επίδραση στην ανάπτυξη ενός νέου. Όχι μόνο στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς του, αλλά, ακόμα και στους φίλους που ο ίδιος φαίνεται ότι επιλέγει.

Γιατί η προτίμηση στις ουσίες;

Κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά, όπως θα δούμε στο επόμενο Κεφάλαιο, μπορεί να εξελιχθεί σε εξάρτηση, και να έχει ως αντικείμενό της οποιοδήποτε πράγμα, πρόσωπο ή κατάσταση - π.χ., κατάχρηση ουσιών, ερωτικές σχέσεις, ιπόδρομος, γαστριμαργία, βίντεο-παιχνίδια, εργασία, κ.ά.. Όσον αφορά τις ουσίες, όμως, η κοινωνία δείχνει να την απασχολούν ιδιαίτερα εκείνες που οι ανθρώπινες ενέργειες οδήγησαν στην παρανομία και, μονομερώς, να μας αποσπούν το ενδιαφέρον. Η κατάχρηση ψυχοδραστικών ουσιών δεν περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο σ' αυτές, αλλά είναι ένα γενικότερο φαινόμενο. Σύμφωνα με τους στοχασμούς της Ktivanek (1988 * 1988a), οι περισσότερες κοινωνίες απαρτίζονται από ανθρώπους οι οποίοι, στην πλειοψηφία τους, είναι χρήστες πολλαπλών ψυχοδραστικών ουσιών, είτε αυτές τις προμηθεύονται από κάποια υποχθόνια δίκτυα, είτε από ένα supermarket, ένα φαρμακείο ή ένα περίπτερο. Έτσι, μέσα σ' ένα κλίμα που διαμορφώνεται από μας τους ίδιους, μπορούν να αναπτύσσονται αντιλήψεις, τέτοιες, που να συμβάλουν ευνοϊκά και να προωθούν εκείνο που απευχόμαστε - την κατάχρηση ουσιών. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η

ιατρικοποίηση της ανθρώπινης ύπαρξης -που κατά κόρον καλλιεργείται στην κοινωνία τις τελευταίες δεκαετίες- έχει παίξει πολύ σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση ευνοϊκών και χαλαρών αντιλήψεων σε σχέση με τη χρήση φαρμάκων, και κατ' επέκταση ουσιών, γενικότερα, για την κάλυψη αναγκών.

Η ιατρικοποίηση της κοινωνίας

Η μορφή και το κύρος που απολαμβάνει σήμερα η ιατρική επιστήμη είναι κάτι που σταδιακά απέκτησε από τα τέλη του 19^{ου} προς τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Τότε ήταν η περίοδος που η θεωρία της μηχανοκρατίας⁸ για τη λειτουργία του ανθρώπινου οργανισμού και των ασθενειών εδραίωνε την κυριαρχία της έναντι των απόψεων της ενεργειοκρατίας⁹. Σύμφωνα με τη φιλοσοφική αντίληψη της μηχανοκρατίας η ζωή δεν οφείλεται σε δυνάμεις ενέργειας που κινούν τα όργανα, αλλά οφείλεται στη λειτουργία των ίδιων των οργάνων, και κάθε ασθένεια αποδίδεται σε βλάβη του αντίστοιχου μέρους του σώματος. Η περίοδος εκείνη ήταν τότε που και η τεχνολογία άρχισε να εισέρχεται όλο και δυναμικότερα στους κόλπους της ιατρικής πρακτικής. Από τη δεκαετία του 1920 ο Paul Ehrlich είχε προβλέψει ότι θα υπάρξουν ειδικά φάρμακα τα οποία θα δρουν αποκλειστικά και μόνο σε κάθε ασθένεια - οι λεγόμενες 'μαγικές σφαίρες'. Η ιατρική είχε ήδη αρχίσει να μεταμορφώνεται σε Επιστήμη, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, από Τέχνη που ήταν στο παρελθόν.

Σύμφωνα με την επιχειρηματολογία του Taylor (1979), η επιβλητική θέση που κατέχει η ιατρική μέσα στη συνείδηση της κοινωνίας, σήμερα, είναι αποτέλεσμα της κατάλληλης εκμετάλλευσης μιας αλληλουχίας τυχαίων γεγονότων που συνέπεσαν κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και τη δεκαετία του 1940. Είχαν, ήδη, τότε ξεκινήσει τα προγράμματα μαζικού εμβολιασμού. Οι νέες τεχνικές της αναισθησιολογίας και της χειρουργικής παρουσίαζαν σημαντικές προόδους και υπόσχονταν μεγάλες προσδοκίες. Η ανακάλυψη της πενικιλίνης, των αντιβιοτικών και των φαρμάκων κατά της φυματίωσης επιβεβαίωσαν την προφητεία του Ehrlich, και οι 'μαγικές σφαίρες' ήταν πια πραγματικότητα. Όλες αυτές οι εξελίξεις έγιναν αποδεκτές με μεγάλο ενθουσιασμό από την κοινότητα.

Τα προηγούμενα 150 χρόνια είχε παρατηρηθεί, επίσης, και σημαντική μείωση στη διάδοση των μολυσματικών επιδημιών, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της θνησιμότητας και την αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης. Τα πραγματικά αίτια αυτών των θετικών εξελίξεων οφείλονταν στη βελτίωση της διατροφής του πληθυσμού και, κυρίως, στην παροχή καθαρού πόσιμου νερού, μετά από τις τεχνολογικές προόδους της μηχανολογίας, και τις παρεμβάσεις της για τη σωστή διαχείριση των λυμάτων. Με άλλα λόγια, οι υδάτινοι πόροι έπαυαν, πλέον, να γίνονται εστίες μολύνσεων. Η ιατρική με τις προόδους που σημείωνε εκείνη την περίοδο αποκτούσε μονοπωλιακή σχέση στα θέματα υγείας. Έτσι, άδραξε τα εύσημα για την υγιεινότερη διαβίωση των λαών, αποσπώντας τα από τις άλλες επιστήμες. Το κοινό οδηγήθηκε να πιστεύει πως εάν «.. δεν ήταν οι γιατροί, τα φάρμακα και τα εμβόλια, θα πεθαίναμε σαν τις μύγες, και οι μολυσματικές αρρώστιες θα επέστρεφαν εκδικητικές» (Taylor, 1979, σ. 15).

Έτσι, μετά απ' όλα αυτά, η ιατρική επιστήμη άρχισε να περιβάλλεται από μία 'θεϊκή' αίγλη παντοδυναμίας. Η υγεία έπαψε να είναι ένα υποκειμενικό και αυθύπαρκτο αίσθημα ευεξίας - χρειαζόταν, επιπλέον, και την υπογραφή του γιατρού. Η ιατρική φροντίδα έγινε απαραίτητη σε όλο και περισσότερες πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης. Αρκετά πριν εκπνεύσει ο 20^{ος} αιώνας

⁸ Μηχανιστική κοσμοθεωρητική αντίληψη, που διατυπώθηκε και διαδόθηκε το 17^ο - 18^ο αιώνα. Ερμηνεύει την εξέλιξη της φύσης και της κοινωνίας με τους νόμους της μηχανικής μορφής κίνησης της ύλης. Πηγή της θεωρίας είναι η απολυτοποίηση των νόμων της μηχανικής, που οδηγεί στη μεταφυσική εικόνα του νόμου.

⁹ Φιλοσοφική θεωρία, που διατυπώθηκε από μερίδα φυσικών, του τέλους του 19^{ου} αιώνα, σύμφωνα με την οποία όλα τα φαινόμενα της φύσης ανάγονται στις αλλαγές των ειδών ενέργειας. Αυτή είναι πηγή ζωής και υπέρτατος σκοπός των φυσικών και πνευματικών φαινομένων.

οδηγηθήκαμε να πιστεύουμε πως η υγεία μας είναι κάτι που απορρέει μέσα από τα φάρμακα και τις ιατρικές εξετάσεις, οι οποίες, με την συνεχώς εξελισσόμενη τεχνολογία που διαθέτουν, μόνον όταν εξαντληθούν και αποβούν όλες αρνητικές θα μπορούμε να έχουμε το δικαίωμα να αισθανόμαστε υγιείς. Οδεύουμε προς μια κοινωνία υποχονδριακών που στενοχωριούνται και τρέχουν στους γιατρούς, όχι μόνο με την παραμικρή ενόχληση αλλά και με την υποψία της παραμικρής ενόχλησης. Αγνοούμε το γεγονός πως το άγχος και η ταλαιπωρία, που απορρέουν μέσα απ' όλες αυτές τις συχνά άσκοπες διαδικασίες, επιβαρύνει κατά πολύ τη φυσική μας κατάσταση.

Με την αιτιολογία ότι είναι για το 'δικό μας καλό', η ιατρικοποίηση διεισδύει όλο και βαθύτερα στη συνείδηση της κοινωνίας, και γίνεται απαίτηση πια να επιβαλλόμαστε σε ιατρικές εξετάσεις για μια πληθώρα δραστηριοτήτων μας. Χρειαζόμαστε ιατρική βεβαίωση για να γραφτούμε στο πανεπιστήμιο, για να εξασκήσουμε το επάγγελμά μας, για να βγάλουμε άδεια οδήγησης, για να δικαιολογήσουμε τις απουσίες των παιδιών μας από το σχολείο, για να πάρουμε αναβολή για την εκδίκηση υποθέσεων, καθώς και σε μια σωρεία άλλων καταστάσεων. Ακόμη και οι επαίτες κάνουν έκλυση της φιλανθρωπίας μας για ελεημοσύνη, επιδεικνύοντας κάποιο ιατρικό πιστοποιητικό ή τα κουτιά από τα φάρμακα που παίρνουν. Είναι σαν να επικαλούνται την ιατρική μαρτυρία για την ανημποριά τους - κι αυτός είναι ένας παραπάνω λόγος να τους καταστήσει άξιους της ευσπλαχνίας μας.

Με την καταλυτική παρέμβαση των media, όλο και περισσότερα καθημερινά προβλήματα ιατρικοποιούνται. Κάτω από διαφορετικές συνθήκες, οι στενοχώριες, τα άγχη, οι φοβίες και άλλες ψυχοσωματικές καταστάσεις που μπορεί να προέρχονται από εργασιακά, οικογενειακά, διαπροσωπικά, περιβαλλοντολογικά ή οικονομικά προβλήματα, θα μπορούσαν να επιζητήσουν εναλλακτικές αντιμετώπισεις. Σήμερα, όμως, όλο και πιο συχνά, τέτοιας μορφής προβλήματα οδηγούνται στις πόρτες των γιατρών για 'θεραπεία' και εξεύρεση λύσεων.

Η ιατρική τείνει να αποκτήσει σχεδόν μονοπωλιακή σχέση σε αυτούς τους τομείς. Έχει γίνει σχεδόν κοινή συνείδηση πως «...η λύση των προβλημάτων βρίσκεται σε κάποια τεχνολογική καινοτομία ή σ' ένα καινούριο φάρμακο, αντί στην απομάκρυνση των θεμελιωδών κοινωνικών, περιβαλλοντολογικών και οικονομικών αιτιών» (Krivanek, 1988, σ. 189). Η προσοχή επικεντρώνεται στο άτομο και όχι στους παράγοντες που προξενούν τα προβλήματα. Ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να προσαρμοστεί ή, αλλιώς, να υποβληθεί σε 'θεραπεία'. Αυτή είναι και η λογική χορήγησης των ψυχοφαρμάκων στις πλείστες των περιπτώσεων, αντιμετωπίζοντας τις ψυχικές και συναισθηματικές διαταραχές σαν να έχουν γενετικές ή βιολογικές αιτίες. Τα φάρμακα «...έρχονται να διαμεσολαβήσουν στη σχέση του ατόμου με τον ψυχικό πόνο, στο όνομα της δυνατότητας που σου δίνουν να γεμίσεις μ' ένα χάπι τα κενά σου και να απαλλαγείς από τα βάσανα...» (Μάτσα, 2001, σ. 54). Όπως αναφέρει σε άλλο σημείο του βιβλίου της η ίδια συγγραφέας, η νοοτροπία αυτή είναι επακόλουθο της μηχανιστικής αντίληψης που συχνά κυριαρχεί στις ιατρικές πρακτικές, χωρίς να αφήνει περιθώρια για κάτι διαφορετικό:

«Η επίσημη Ψυχιατρική, αλλά και γενικότερα η ιατρική επιστήμη, διαμορφώνουν την αντίληψη ότι τα ψυχοφάρμακα είναι η κύρια -και για πολλούς η μόνη- απάντηση στα μεγάλα ερωτήματα και σε όλα τα ζητήματα, που εκ των πραγμάτων θέτει στον άνθρωπο... μια ψυχική διαταραχή, οποιουδήποτε τύπου. Ανάγοντας μηχανιστικά τη 'θεραπεία' στην εξάλειψη απλώς και μόνο των συμπτωμάτων με τα οποία εμφανίζεται η διαταραχή, ψυχική και άλλη, περιορίζουν την παρέμβασή τους στην εύκολη, και σε τεράστιες ποσότητες συνήθως, συνταγογράφηση ηρεμιστικών και άλλων ψυχοφαρμάκων» (σ. 61-62).

Μέσα από εκτεταμένη ανασκόπηση της βιβλιογραφίας, ο ψυχίατρος Peter Breggin (1991) υποστηρίζει ότι δεν έχουν υπάρξει ικανοποιητικές αποδείξεις ώστε ν' αποδοθούν οι ψυχικές διαταραχές σε γενετικές ή βιολογικές αιτίες. Προλογίζοντας βιβλίο συναδέλφου του, μάλιστα, αναφέρεται στη βιολογική αναγωγή των ψυχικών διαταραχών με τα ακόλουθα λόγια:

«Τίποτε δεν έχει βλάψει την ποιότητα της ατομικής ζωής περισσότερο απ' τη λανθασμένη άποψη ότι τα ανθρώπινα βάσανα οφείλονται σε βιολογικές και γενετικές αιτίες, και μπορούν να θεραπευθούν με φάρμακα ή με ηλεκτροσόκ. Η μοντέρνα ψυχιατρική υποστηρίζει ότι οι ανθρώπινες συγκρούσεις και ο συναισθηματικός πόνος δεν είναι τίποτα παραπάνω από γονίδια και χημικές αντιδράσεις. Αν κάποιος πιστέψει στη βιολογική ψυχιατρική -ότι δηλαδή η επιλογή είναι αδύνατη, και οι μηχανισμοί του μυαλού βασιλεύουν πάνω στα συναισθήματά μας- θα χαραμίσει τη ζωή του. Αν εγώ, απ' την άλλη, ως ψυχίατρος, του χορηγήσω ψυχοφάρμακα, που αμβλύνουν τις ψυχολογικές και πνευματικές μας λειτουργίες, θα του περιορίσω την ικανότητα να δημιουργεί σχέσεις γεμάτες αγάπη και ενσυναίσθηση» (Glasser, 2002, σ. 13-14).

Προβλήματα που έχουν ως βάση κοινωνικούς, οικονομικούς, οικογενειακούς, εργασιακούς ή άλλους περιβαλλοντολογικούς παράγοντες, έχει γίνει παράδοση να οδηγούνται προς λύση στις αρμοδιότητες των γιατρών. Οι άνθρωποι έχουν πιστέψει πως η ιατρική, με τα φάρμακα και την τεχνολογία που διαθέτει, μπορεί να δώσει τέλος στην οδύνη που προξενούν τέτοιου είδους καταστάσεις - κι έτσι το θεωρούν φυσιολογικό να καταφεύγουν σ' αυτήν. Η εκπαίδευση των γιατρών, όμως, η οποία εκ των πραγμάτων είναι βασισμένη στις αρχές της μηχανοκρατίας, τους έχει προδιαθέσει στο να θεωρούν τις ασθένειες ως οργανικές δυσλειτουργίες. Όταν οι γιατροί έρθουν σε επαφή με συμπτώματα άγχους, μη μπορώντας να προσδιορίσουν την οργανική δυσλειτουργία, τα μετονομάζουν σε 'ασθένεια' ώστε να μπορούν να αιτιολογήσουν τη 'θεραπευτική' τους πράξη. Μην έχοντας εκπαιδευτεί στην αντιμετώπιση ψυχολογικών και ψυχοσωματικών διαταραχών, η μόνη επιλογή που έχουν, συνήθως, είναι να γράψουν τη συνταγή.

«Ακόμη κι όταν κοινωνικοί παράγοντες αναγνωρίζονται ως προοίμια των διαφόρων ιατρικών ή ψυχολογικών καταστάσεων, συνήθως, θεωρείται ότι το πρόβλημα βρίσκεται στην κακή προσαρμογή του ατόμου προς την κοινωνία μέσα στην οποία ζει. Το αντίστροφο, ότι δηλαδή, υπάρχει κάτι πολύ εσφαλμένο στην κοινωνία και στο οποίο απαιτείται να προσαρμοστούν οι άνθρωποι δέχεται ανεπαρκή προσοχή. Στα άτομα που υποφέρουν από τη μοντέρνα 'ασθένεια', τους προσκολλάται η ετικέτα ότι, μάλλον, είναι 'ευπαθή'... Φυσιολογικοί άνθρωποι μετατρέπονται σε ασθενείς και κοινωνικά προβλήματα εξατομικεύονται και ιατρικοποιούνται. Το άτομο κατακρίνεται για δυσπροσαρμογή στην κοινωνία, αντί το παρόν κοινωνικό και οικονομικό σύστημα να κριθούν ένοχα για τέτοιας μεγάλης κλίμακας [φαινομένων] δυσπροσαρμογής» (Taylor, 1979, σ. 223-4).

Οι φαρμακευτικές εταιρίες, με τη σειρά τους, δεν άφησαν καθόλου ανεκμετάλλευτη τη συγκυρία. Δημιούργησαν και προωθούν 'θαυματοουργά' φάρμακα για όλα τα προβλήματα αυτού του είδους, ακόμα και «...για τον πόνο που προέρχεται από την κακή προσαρμογή», όπως σχολιάζει η Krivanek (1988, σ. 188).

Η πρόωθηση των φαρμάκων είναι μια από τις βασικότερες μέριμνες των εταιριών. Καθημερινά τα ιατρεία βομβαρδίζονται από γυαλιστερά διαφημιστικά έντυπα που αναφωνούν τις ιδιότητες των φαρμάκων. Τα ιατρικά περιοδικά, που είναι και η βασικότερη πηγή ενημέρωσης των γιατρών, κατακλύζονται από τέτοιου είδους διαφημίσεις. Ερευνητικά πανεπιστημιακά προγράμματα και ιατρικά συνέδρια πατρνάζονται από φαρμακευτικές εταιρίες. Η παρουσία ιατρικών επισκεπτών στους χώρους εργασίας των γιατρών είναι ένα πολύ σύνηθες φαινόμενο. Τα μικρά ή μεγάλα δώρα προς τους γιατρούς -από ένα χαρτοκόπη με το λογότυπο της φίρμας μέχρι την κάλυψη των εξόδων συμμετοχής σ' ένα συνέδριο (συνήθως, για 2 άτομα)- προδιαθέτουν τους γιατρούς να βλέπουν με θετικό μάτι μια εταιρία και τα προϊόντα της.

Το εμπόριο των φαρμάκων διευκολύνεται, επίσης, και από τη διαφθορά, η οποία, δυστυχώς, έχει διεισδύσει ακόμα και μέσα στους αρμόδιους φορείς που οι κυβερνήσεις των χωρών θεσπίζουν για την εποπτεία της κυκλοφορίας των φαρμάκων. Οι εταιρίες, για να έχουν γρήγορη και ευνοϊκή μεταχείριση στη διαδικασία έγκρισης της κυκλοφορίας των προϊόντων τους, δελεάζουν τα στελέχη των υπηρεσιών αυτών με χρηματικά ποσά ή με διάφορα 'δώρα' - όπως, για παράδειγμα, ένα καλάθι

με ακριβιά ποτά ή, ακόμη, και ένα αυτοκίνητο τύπου jeep. Η αξία του 'δώρου' εξαρτάται από τη θέση στην ιεραρχία της υπηρεσίας που κατέχει ο δωροδοκούμενος υπάλληλος, από το κύρος ή τον τίτλο που έχει η εταιρία στην αγορά και από το μέγεθος της επιδιωκόμενης εξυπηρέτησης. Κάτω από τέτοιες καταστάσεις, ευνόητο είναι πως μερικές φορές μπορεί να εγκρίνονται και φάρμακα που δεν έχουν σχεδόν καμιά θεραπευτική αξία.

Σε γενικές γραμμές, οι τακτικές προώθησης των φαρμάκων δεν διαφέρουν σχεδόν καθόλου από εκείνες για την προώθηση οποιουδήποτε άλλου προϊόντος. Τη δεκαετία του 1950 είχε υπολογιστεί στην Αμερική πως ο προϋπολογισμός προώθησης των φαρμάκων ανερχόταν ετησίως σε 750 εκατομμύρια δολάρια. Ποσό που ήταν τότε τριπλάσιο από το ετήσιο συνολικό κόστος της εκπαίδευσης όλων των φοιτητών ιατρικής στη χώρα. Στη Βρετανία, τη δεκαετία του 1970, το αντίστοιχο κόστος προώθησης αναλογούσε σε 1000 στερλίνες το χρόνο για κάθε γιατρό (Inglis, 1983). Προφανώς, οι εταιρίες δεν θα έμπαιναν σε όλα αυτά τα έξοδα, απλά και μόνο για ανθρωπιστικούς λόγους, εάν δεν απέβλεπαν στην αύξηση των κερδών τους.

Μία από τις ψευδαισθήσεις στις οποίες αυθυποβάλλονται και οι ίδιοι οι γιατροί, είναι ότι πιστεύουν πως δεν επηρεάζεται η κρίση τους από τη διαφημιστική προπαγάνδα των εταιριών. Βέβαια, υπάρχουν και εκείνοι που αρνούνται να δεχθούν ιατρικούς επισκέπτες, απορρίπτουν τα δώρα που τους προσφέρουν, αρνούνται τα ποσοστά προμήθειας από τα φάρμακα που συνταγογραφούν και πετούν στο καλάθι των αχρήστων τα διαφημιστικά έντυπα χωρίς να τα διαβάσουν. Όμως, ο αριθμός αυτών των γιατρών δεν είναι καθόλου αντιπροσωπευτικός για το σύνολο του επαγγέλματος, όπως δείχνουν οι αυξανόμενες πωλήσεις των διαφημιζόμενων φαρμάκων. Είναι χαρακτηριστική η δήλωση ενός προέδρου μεγάλης φαρμακευτικής εταιρίας, όπως αναφέρει ο Inglis (1983): «Με τρομάζει που η ιατρική κοινότητα, γενικά ανά τον κόσμο, επηρεάζεται πολύ από συνθήματα, και οι πεποιθήσεις της [επίσης] βασίζονται σε συνθήματα» (σ. 274). Πράγματι, είναι τρομερό ν' αντιληφθεί κανείς πως μια ιατρική πράξη μπορεί να υπόκειται, έστω και κατά το ελάχιστο, στις επιρροές κάποιων διαφημιστικών τεχνασμάτων.

Το κοινό, επίσης, δεν είναι καθόλου απαλλαγμένο από τις δικές του ευθύνες. Η πιο ισχυρή δύναμη που διατηρεί την παρούσα κατάσταση ιατρικοποίησης των κοινωνικών προβλημάτων και την εξάρτηση από φαρμακευτικά σκευάσματα, είναι οι ίδιοι οι πολίτες (Krivanek, 1988). Είναι συχνό το φαινόμενο κάποιοι να γίνονται επίμονα πιεστικοί και απαιτητικοί από τους γιατρούς μέχρι να αποσπάσουν τη συνταγή της επιθυμίας τους. «Όλοι αναζητούν ένα χάπι για να μην πονούν. Γεμίζουν το κεφάλι τους με χάπια, σιρόπια, αλκοόλ και άλλες ψυχοτρόπους ουσίες για να μην αισθάνονται κανέναν πόνο» (Μάτσα, 2001, σ. 299). Εάν κάποιος γιατρός δεν ενδώσει στα αιτήματά τους θα ψάξουν να βρουν άλλους, εκείνους που είναι οι πλέον ευάλωτοι. Λόγω του μεγάλου ανταγωνισμού που υπάρχει σήμερα στο ιατρικό επάγγελμα, μάλλον δύσκολα θα βρεθούν κάποιοι, ίσως λίγοι, που θα αρνηθούν να υποκύψουν στις απαιτήσεις των επισκεπτών τους.

Ο υφυπουργός Υγείας και Κοινωνικής Δράσης της Γαλλίας, Bernard Kouchner, προλογίζοντας την πρόσφατη έκθεση της επιτροπής του καθηγητή Roques (2001) για την επικινδυνότητα των ψυχοδραστικών ουσιών, κάνει σαφή αναφορά στην εν λόγω κατάσταση - μιας κοινωνίας που τείνει να ιατρικοποιεί, σχεδόν, κάθε πτυχή της ανθρώπινης ύπαρξης. Έμεσα και χιουμοριστικά, εξασκεί έντονη κριτική στο ρόλο που έχει παίξει η ιατρική στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και στην εξοικείωση του κοινού με τις ουσίες. Συγκεκριμένα, ανέφερε:

«Το ντουλάπι με τα φάρμακα στο σπίτι έχει γίνει το καταφύγιο πολλών συμπολιτών μας, που έχουν καταντήσει να λαμβάνουν διάφορες ουσίες για να μπορούν να κοιμούνται, να ξυπνούν, να κάνουν έρωτα, να χορεύουν, να εργάζονται, να γελούν... Χάρη σε αυτό το φαρμακευτικό οπλοστάσιο, που βγήκε από τα εργαστήριά μας, δικαιούμαστε και με το παραπάνω να ελπίζουμε πως θα καταφέρουμε να υιοθετήσουμε έναν οικείο και καθησυχαστικό τρόπο ζωής, να αντιμετωπίσουμε την παχυσαρκία, να καταπολεμήσουμε την τριχόπτωση, να δημιουργήσουμε ευφορία σε κάθε καταθλιπτικό ασθενή, να

μεταμορφώσουμε όλα τα άτομα της τρίτης ηλικίας σε εξηντάρηδες που διανύουν τη δεύτερή τους νεότητα...

...Ο καθηγητής Edouard Zarifian ονομάζει αυτό τον τρόπο χημικής υποστήριξης των αισθημάτων και της ζωής μας 'ιατρικοποίηση της ύπαρξης'. Μήπως αύριο θα πρέπει να θεραπεύουμε συστηματικά με αντικαταθλιπτικά το πένθος ή τις ερωτικές απογοητεύσεις; Κάποιοι ήδη το ζητούν και άλλοι το κάνουν. Για να κάνουμε μαύρο χιούμορ, μπορούμε να πούμε πως στο μέλλον ό,τι εμφανίζεται στον άνθρωπο, θα θεωρείται ίσως και παθολογικό, θα δικαιολογεί την παροχή ιατρικής περίθαλψης με τη συνήθη πληθώρα εξετάσεων, ιατρικών συνταγών... Όλο και λιγότερο θα θεωρούμαστε άτομα με διαφορετικά συναισθήματα και αυτονομία, και όλο και πιο πολύ θα είμαστε ασθενείς, με τη 'σφραγίδα' του ιατρού και την 'ετικέτα' της επίσημης αναγνώρισης της κατάστασής μας...

Οι καταχρήσεις αυτές, παρ' όλο που σαφέστατα οδηγούν σε ουσιαστική εξάρτηση από τα φάρμακα, και παρά το ότι έχουν επιπτώσεις στην υγεία, είναι κοινωνικά και ιατρικά όλο και περισσότερο αποδεκτές. Μία έρευνα, που διεξήχθη στο 16^ο διαμέρισμα του Παρισιού, αποκάλυψε ότι το 7% των βρεφών, ηλικίας τριών μηνών, ήδη έχει καταναλώσει ηρεμιστικά και υπνωτικά! Σίγουρα θα πρέπει να καταγραφεί ο αντίκτυπός τους στη σχολική επίδοση και στην επαγγελματική απόδοση... Οι συνέπειες στην πρόληψη αυτών των καταχρήσεων ψυχοτρόπων ουσιών είναι κάθε άλλο παρά δευτερεύουσες. Οι νέοι, μιμούμενοι τους γονείς, αρχίζουν ήδη από πολύ νεαρή ηλικία την κατανάλωση υπνωτικών. Και πώς να εξηγήσεις στους νέους μας τους κινδύνους άλλων ναρκωτικών (π.χ. ecstasy), αφού καθημερινά βλέπουν τους γονείς, τους παππούδες τους και πολλούς άλλους να καταναλώνουν μαζικώς ανάλογα προϊόντα;» (σ. 18-20).

Ο τρόπος που λειτουργούν οι συνταγές και τα φάρμακα εξυπηρετούν το κοινό με διάφορους τρόπους. Πέρα του ότι προσφέρουν γρήγορες, οικονομικές και ακούραστες 'λύσεις', επιπλέον, μετονομάζουν το πρόβλημά τους σε 'ασθένεια'. Έτσι, αποβάλλουν από πάνω τους κάθε αίσθημα ευθύνης για την πιθανή προέλευση και δημιουργία του προβλήματος, και ανακουφίζονται με το να υιοθετούν το ρόλο του άβουλου θύματος. Με αυτό τον τρόπο, αποποιούνται κάθε ενεργό ρόλο για την εξεύρεση λύσεων στα προβλήματά τους. Ως 'ασθενείς', πλέον, έχουν μετατοπίσει από πάνω τους την ευθύνη της 'γιατρείας' και την έχουν εναποθέσει στους γιατρούς και στα φάρμακα. Η νοοτροπία αυτή ενισχύεται συνεχώς από την πλύση εγκεφάλου των διαφημίσεων και από τον τρόπο ζωής που προβάλλεται καθημερινά από τα media. Επιπλέον, έχει φτάσει να γίνεται παράδοση, αφού αυτού του είδους οι αντιλήψεις μεταβιβάζονται από τους γονείς στα παιδιά και από τους παππούδες ή τις γιαγιάδες στα εγγόνια. Η Krivanek (1988a) αποδίδει ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης για την κατάχρηση ψυχοδραστικών ουσιών στην εξοικείωση του κοινού με τα φάρμακα. Συγκεκριμένα, αναφέρει:

«Εξελιχθήκαμε να έχουμε γίνει βαθιά εξαρτημένοι άνθρωποι. Είμαστε πεπεισμένοι πως τα περισσότερα από τα ανθρώπινα προβλήματα είναι ασθένειες τις οποίες η ιατρική μπορεί να θεραπεύσει με τα θαυματουργά φάρμακα ή [ακόμη και] οι ίδιοι μπορούμε να θεραπεύσουμε τους εαυτούς μας με θαυματουργές ουσίες, νόμιμες ή παράνομες. Οι περισσότεροι από εμάς έχουμε χάσει την ικανότητα της [προληπτικής] φροντίδας του εαυτού μας χωρίς τα ιατρικά, τα τεχνολογικά και τα χημικά αποκούμπια. Είναι ουσιάδες να κατανοήσουμε ότι η μαζική μετακίνηση ψυχοδραστικών ουσιών στο πεδίο της αναψυχής δεν θα ήταν εφικτή χωρίς την πεποίθηση ότι οι ανάγκες και οι επιθυμίες μπορούν να ικανοποιηθούν τεχνολογικά, και χωρίς την αύρα νομιμότητας που η ιατρική έδωσε στη χρήση ουσιών. Συνεχίζουμε, χωρίς πολύ λογική, να αναστατωνόμαστε για την ευφρόσυνη χρήση κάποιων ουσιών, όπως η ηρωίνη - όμως, η χρήση ναρκωτικών, όπως έχει, είναι μια μη εξαιρετέα κοινοτοπία » (σ. 4).

Η εξάρτηση από την ηρωίνη, και άλλες ουσίες γενικότερα, δεν έμεινε έξω από το κλίμα της εποχής. Η ιατρικοποίηση του φαινομένου ανήγαγε την αιτιολογία του σε βιολογικούς παράγοντες. Σύμφωνα με αυτούς, η εξάρτηση αποδίδεται σε κάποια 'νόσο' του εγκεφάλου ή σε κάποια γονιδιακή προδιάθεση. Αυτός ο άκρατος βιολογισμός που κυριαρχεί στην επιστημονική κοινότητα για τις ψυχοδραστικές ουσίες έχει μεταδοθεί, επίσης, και στην συνείδηση του κοινού, που ζητά λύσεις μέσα

από τις ιατρικές παρεμβάσεις. Ανά τακτά διαστήματα παρουσιάζονται δημοσιεύματα στον τύπο και ακούγονται 'θεραπείες' που βασίζονται σε 'θαυματοουργά' επιτεύγματα της τεχνολογίας. Συχνά, τέτοιες ειδήσεις παραπλανούν τον κόσμο και, μέσα στην απελπισία του, τον κάνουν να τρέχει να επιζητά γρήγορες και εύκολες λύσεις. Με βιολογικούς όρους μπορούμε να ερμηνεύσουμε μόνο το στερεητικό σύνδρομο, και μόνο εκεί μπορούν να βοηθήσουν κατά τις πρώτες ημέρες της αποτοξίνωσης από την ηρωίνη. Αφήνουν, όμως, ανεξήγητες τις μετέπειτα υποτροπές, γιατί δεν μπαίνουν στη διαδικασία να διερευνήσουν τους μη ιατρικούς αιτιολογικούς παράγοντες.

Η μηχανιστική αντιμετώπιση της εξάρτησης δημιουργεί επιπρόσθετα προβλήματα και στην κινητοποίηση των χρηστών. Με το να θεωρείται ότι η εξάρτηση είναι 'νόσος', προσδίδεται στους εξαρτημένους ο παθητικός ρόλος του 'ασθενή'. Εκείνοι, αλλά και οι οικογένειές τους, τον αποδέχονται με ανακούφιση, αφού, από τη μια, τους απαλλάσσει από κάθε πιθανή ευθύνη για την κατάσταση που έχουν βρεθεί, κι από την άλλη, τους κάνει ανενεργά υποκείμενα στη διαδικασία της απεξάρτησης, περιμένοντας την τεχνολογία και τα φάρμακα για να τους σώσουν. Έτσι, η νοοτροπία αυτή, που κι εμείς ως κοινωνία έχουμε υιοθετήσει, δεν είναι απλά συνυπεύθυνη για τη διαμόρφωση του κλίματος που ευνοεί τη δημιουργία των φαινομένων εξάρτησης, αλλά συμβάλλει ουσιαστικά και στη συντήρησή τους.

Ο βανδαλισμός της φύσης

Η σχέση που μπορεί να υπάρξει μεταξύ του οικολογικού βανδαλισμού που υφίσταται ο πλανήτης μας και της κατάχρησης ουσιών, για ευφρόσυνους ή θεραπευτικούς λόγους, δεν έχει μελετηθεί, προς το παρόν, συστηματικά από τους ερευνητές. Θα ήταν, λοιπόν, πρόωρη και λανθασμένη η οποιαδήποτε αιτιολογική σύνδεση των δύο γεγονότων, και, γι' αυτό, θα αρκεστούμε σε κάποιες σκέψεις -υπό μορφή υποθέσεων- που θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν το έναυσμα για περαιτέρω διερεύνηση.

Δεν είναι τελείως τυχαίο το γεγονός ότι, τα προβλήματα με τις ουσίες ξεκίνησαν να παίρνουν ανησυχητικές διαστάσεις, σχεδόν, ταυτόχρονα με την βιομηχανική επανάσταση τον 18^ο αιώνα (Γρίβας, 1995). Πριν από την έναρξη της περιόδου εκείνης, ο άνθρωπος ζούσε σε αρμονικότερη συνύπαρξη με το περιβάλλον του, και αντλούσε τα αναγκαία αγαθά από τη φύση, σε μια σχέση αμεσότητας και σεβασμού προς αυτή. Με τη βιομηχανική επανάσταση, σταδιακά, αρκετές αγροτικές και ημι-αγροτικές κοινωνίες μετατράπηκαν σε βιομηχανικές, και ο άνθρωπος άρχισε ν' αποκόπτεται - συχνά και να αποξενώνεται- από την απ' ευθείας σχέση που είχε με τη φύση - την πηγή της ζωής του. Παρόμοιους ρυθμούς βιομηχανοποίησης, μαζί με την εργασία του, πήρε και η διατροφή του, καθώς και ο τρόπος διασκέδασης, ευχαρίστησης και αναψυχής. Μέσα σ' αυτούς τους νέους τρόπους ζωής - δεν θα ήταν άτοπο να υποθέσουμε- μπορεί να ενταχθεί και η τάση της κοινωνίας για μαζική κατανάλωση ουσιών - νομίμων και παρανόμων.

Για χάρη της βιομηχανοποίησης, επίσης, ήρθε σε δεύτερη μοίρα το φυσικό περιβάλλον, οπότε και ξεκίνησε η υπερεκμετάλλευση και ο βανδαλισμός του. Θεωρούμε, πλέον, αυτονόητο ότι αρκετά φυσικά αγαθά πρέπει να θυσιάζονται στο βωμό της ανάπτυξης και του βιοτικού επιπέδου. Οι αισθητικές αντιλήψεις παίζουν δευτερεύοντα ρόλο σ' εκείνους που πρόκειται ν' αποφασίσουν για την κατασκευή ενός εργοστασίου ή ενός δρόμου, που θα επηρέαζε ή και θα κατέστρεφε την οικολογική ισορροπία μιας περιοχής. Οι ιθύνοντες θεωρούν πως δεν είναι απαραίτητο να γίνονται θυσίες πολιτικο-οικονομικού χαρακτήρα προς χάρη της ομορφιάς της φύσης, και οι λίγοι φυσιολάτρες ή επιστήμονες που βλέπουν την επερχόμενη οικολογική καταστροφή έχουν πολύ λίγη εξουσία στα χέρια τους για ν' αποτρέψουν την κατάσταση.

«Ο πολιτισμένος άνθρωπος, που ερμηώνει με τυφλό βανδαλισμό το φυσικό του περιβάλλον από το οποίο αντλεί τη διατροφή του, απειλεί τον εαυτό του με οικολογική καταστροφή. Όταν οι οικονομικές συνέπειες του βανδαλισμού αυτού θ' αρχίσουν να γίνονται αισθητές, ο άνθρωπος θ' αναγνωρίσει μάλλον το σφάλμα του, αλλά, τότε, θα είναι ίσως πολύ αργά. Εκείνο που ο άνθρωπος προσέχει ακόμη

λιγότερο, είναι ο βαθμός που οι βάρβαρες αυτές μέθοδοι βλάπτουν την ψυχή του. Η αποξένωση από τη φύση, που γενικεύεται και εξαπλώνεται με ταχύ ρυθμό, είναι, σε μεγάλο βαθμό, υπεύθυνη για την επιστροφή στη βαναυσότητα του πολιτισμένου ανθρώπου, στον αισθητικό και ηθικό τομέα. Τί θα μπορούσε να ζυπνήσει στον νέο το αίσθημα του σεβασμού, όταν το καθετί που βλέπει γύρω του είναι έργο ανθρώπινο και -το χειρότερο- αυτό το έργο είναι άσχημο και χυδαίο;» (Lorentz, 1978, σ. 49-50).

Κατά τον Lorentz, η οικολογική καταστροφή που διαπράττεται από τον άνθρωπο είναι ένα από τα θανάσιμα αμαρτήματα του πολιτισμού μας, και αιτία πολλών παθολογικών καταστάσεων. Θα ήταν άξιο ενδιαφέροντος να διερευνηθούν σε βάθος οι σχέσεις που μπορεί να έχει αυτός ο βανδαλισμός και η αποξένωση του ανθρώπου από το φυσικό του περιβάλλον, με την κατάχρηση ψυχοδραστικών ουσιών στη σημερινή κοινωνία της ευμάρειας.